

Diamant in cement

Welke waarde heeft geestelijke verzorging?

*Onderzoek naar de ervaringen van bewoners in zorgcentrum Ravestein
te Geldermalsen met geestelijke verzorging*

Onderzoeksverslag ENTH-INT12.1.D401
Christelijke Hogeschool Windesheim
Theologie en levensbeschouwing
Godsdienst-Pastoraal Werk (deeltijd)

Student P.H.A. Kuper, s1005558
Onderzoeksbegeleider Drs. E. Groen
Tweede beoordelaar nog niet bekend
Augustus 2015

Foto voorkant: <http://www.diamant.info.be/tijdljn.html> (26 maart 2014).

Inhoudsopgave

Lijst met afkortingen

Woord vooraf

Samenvatting

1. Inleiding	8
1.1 Aanleiding	8
1.2 Probleemstelling	8
1.3 Doelstelling en vraagstelling	9
1.4 Onderzoeksmethode en onderzoeksactiviteiten	10
1.5 Leeswijzer	10
2. De context van het onderzoek	11
2.1 De zorgorganisatie	11
2.2 De geestelijke verzorging	13
2.2.1 Het beleid en de uitvoering	13
2.2.2 De rol van de geestelijk verzorger	15
3. Theoretisch kader	17
3.1 Voorwaarde en waarde	17
3.1.1 Voorwaarde: wettelijk kader	17
3.1.2 Het begrip waarde	19
3.2 Geestelijke Verzorging	22
3.2.1 Geestelijke verzorging in een zorgorganisatie	22
3.2.2 Geestelijke verzorging in het perspectief van zingeving	23
3.2.3 Geestelijke verzorging in het perspectief van spiritualiteit	24
3.3 De bewoner in een zorgorganisatie	24
3.3.1 Oud worden – oud zijn	25
3.3.2 Ouder worden in perspectief van zingeving en spiritualiteit	26
3.4 Geestelijke verzorging in de laatmoderne samenleving: ontwaarding en herwaardering	26
3.5 Evaluatie van de theorie	27

4. Verslag praktijkonderzoek	28
4.1 Selectie en achtergrond respondenten	28
4.2 De werkwijze	28
4.3 De interviews	30
4.3.1 De aard en bewerking	30
4.3.2 Analyse van de interviews	31
4.3.2.1 Beeld van de geestelijke verzorging	31
4.3.2.2 Ervaring met de geestelijke verzorging	36
4.3.2.3 Het ontbreken van de geestelijke verzorging	39
4.4 Weergave en analyse van de gesprekken	40
5. Beantwoording van de vraagstelling, conclusies, aanbevelingen en vooruitblik	42
5.1 Beantwoording van de deelvragen	42
5.2 Conclusies	45
5.3 Vooruitblik	49
5.4 Aanbevelingen	50
5.5 Slotwoord	51
6. Reflecties	
6.1 Reflectie op de werkwijze in het onderzoek	52
6.2 Reflectie op de HBO-beroepscompetenties van de geestelijk verzorger	54
6.3 Theologische reflectie op het hermeneutisch criterium	57

Literatuur

Bijlagen

- 1- Missie, visie en ambitie SZR
- 2- Uitnodiging met toestemmingsformulier respondent
- 3- Tabel 1 en 2 Overzicht achtergrond respondenten en informanten
- 4- Interviewleidraad
- 5- Voorbeeld codering fragmenten interview
- 6- Tabel 3 Eindoverzicht labels interviews
- 7- Weergave en analyse van de gesprekken met de informanten

Lijst met afkortingen

Afkorting	Betekenis
AWBZ	Algemene Wet Bijzondere Ziektekosten
Bopz-verklaring	Verklaring Bijzondere opname psychiatrisch ziekenhuis
ECD	Elektronisch zorgdossier
EVV-er	Eerste verantwoordelijke verzorgende
Fte	Fulltime equivalents
HBO	Hoger Beroeps Onderwijs
PKN	Protestantse Kerk Nederland
SO	Specialist ouderengeneeskunde
SZR	Stichting Zorgcentra Rivierenland
Ministerie VWS	Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport
VGvZ	Vereniging van Geestelijk Verzorgers in Zorginstellingen
Wkkgz	Wet kwaliteit, klachten en geschillen in de zorg
Wlz	Wet langdurige zorg
WMCZ	Wet Medezeggenschap Cliënten Zorg

Woord vooraf

“Geestelijk verzorgers zitten als het ware in het cement tussen de stenen van de locatie”.

Deze metafoor van de manager van Ravestein verklaart dat de geestelijke verzorging gefinancierd wordt uit de algemene middelen en los staat van de gelden van revalidatiezorg, zorgzwaartepakketten en wat niet al. Op die manier is de geestelijke verzorging toegankelijk voor iedereen en kan de geestelijk verzorger een bekend en vertrouwd gezicht zijn in de hele zorgorganisatie. Dit is het resultaat van een bewuste beleidskeuze.

Cement is verbindend en dragend. Cement houdt bijeen.

Dat zijn ook prachtige eigenschappen voor de geestelijke verzorging.

De titel van dit eindverslag verwijst ook naar een uitspraak van mijn vakcoach.

“Geestelijke verzorging is goud waard, maar we gaan voor diamant”.

Diamant is een edelsteen met facetten. Hoe meer facetten, hoe meer schittering door het weerkaatste licht.

Diamant in cement – te kostbaar?

Of een meerwaarde?

De studietijd heeft mij verrijkt door veel facetten van theologie en levensbeschouwing te leren kennen. Dit onderzoeksverslag is het sluitstuk.

In al die jaren heb ik hartelijkheid en meeleven ervaren van familie en vrienden.

Dank daarvoor!

In het bijzonder gaat mijn dank uit naar docenten Theo van Leeuwen en Eduard Groen, naar vakcoach Aline Looman-Graaskamp, naar critical friends Anja Bruijkers-Koel en Jacolien Immerzeel-van Oosten, naar Janny en Jan van Stuijvenberg-Visser, naar Nel Schouwenaar en Mieke Walg voor al hun geduld.

Pietie Kuper
Augustus 2015

*Dit onderzoeksverslag draag ik – in dankbaarheid – op aan mijn ouders.
Zij hebben mij in mijn jeugd een stevige basis meegegeven.
Gaandeweg de studie heb ik de diepte en de rijkdom ervan verstaan.*

Samenvatting

Voor u ligt het verslag van mijn afstudeeronderzoek in het kader van de HBO-opleiding Godsdienst Pastoraal Werk. Het onderzoek is een kwalitatief beschrijvend onderzoek dat uitgevoerd is in het zorgcentrum Ravestein te Geldermalsen. Als geestelijk verzorger ben ik hier werkzaam. De concrete aanleiding voor het onderzoek was de vraag mee te denken op welke wijze de geestelijke verzorging in de toekomst het beste gefinancierd kan worden. Er staan immers veel veranderingen op stapel in de zorgsector.

Over geestelijke verzorging wordt veel geschreven, maar niet vanuit het perspectief van de bewoners. Ik laat hen graag aan het woord. Wat is hun beeld en wat zijn hun ervaringen?

Welke waarde kennen zij toe aan de geestelijke verzorging?

Het doel van dit onderzoek is het inzichtelijk maken van die waarde, zodat het resultaat bij kan dragen aan de vorming van het beleid door het management.

Het theoretisch kader is breed van opzet. Het wettelijk kader van de geestelijke verzorging, de mens in zijn vierde levensfase en spiritualiteit en zingeving komen aan de orde.

Het praktijkonderzoek omvat zes interviews met bewoners en twee gesprekken met informanten. Het is een onderzoek van bescheiden omvang. De analyse van de interviews met bewoners laat zien dat in Ravestein een traditionele wijze van geestelijke verzorging gewaardeerd wordt. De analyse van de gesprekken met de informanten bevestigen deze uitkomst. Kerkdiensten en geloofsgesprekken blijken van waarde te zijn, evenals het initiëren van het gesprek over dat ‘waar moeilijk over gesproken wordt’: de existentiële vragen.

Een verrassend detail bij de conclusies is de waarde steun. Steun in de zin van empowerment. Het is bekrachtiging en bevestiging in het mens zijn inclusief de erkenning van kwetsbaarheid. In een traditionele vorm ligt een modern accent.

De waarde van geestelijke verzorging is, volgens de bewoners, zingeving gekoppeld aan geloof. In deze tijd van ontwaarding van de geestelijke verzorging een teken van waardering.

Hoofdstuk 1 Inleiding

1.1 Aanleiding

De directe aanleiding tot dit onderzoek is het verzoek van de locatiemanager van Ravestein, als geestelijk verzorger mee te denken over de financiering van de geestelijke verzorging in de nabije toekomst. De transitie van intramurale- naar extramurale zorg in 2015 en 2016 en de taakstellende bezuinigingen op het instellingsbudget in 2017 liggen ten grondslag aan dit verzoek. Bezuinigingen leiden bijna als vanzelf tot een herverdeling van de beschikbare gelden op grond van wat men belangrijk c.q. van waarde vindt in de zorg aan bewoners.

1.2 Probleemstelling

Het probleem dat ik signaleer is dat geestelijke verzorging in de huidige vorm haar vanzelfsprekende positie aan het verliezen is en mede op grond van ontkerkelijking en secularisatie in de samenleving naar de marge dreigt te verschuiven. Daar tegenover staat een toenemende belangstelling voor zingeving, al dan niet op grond van een levensbeschouwelijke identiteit. De verankering van de geestelijke verzorging in de wet wordt mogelijk losgelaten. Het huidige criterium voor inzet van geestelijke verzorging is het verblijf in een instelling met 24-uurszorg. Door de scheiding tussen wonen en zorg lijkt dit criterium te vervallen. De veranderingen in de zorgsector gaan razendsnel en als geestelijk verzorger dien je daarin mee te bewegen.

Vanuit bovenstaande is het gelegitimeerd de vraag te stellen naar de waarde van geestelijke verzorging. Ik wil die graag onderzoeken, maar deze is niet zo maar te meten. Die waarde kan inzichtelijk gemaakt worden door de eerste belanghebbenden, de bewoners. Welk beeld, welke ervaringen hebben zij en welke waarde kennen zij toe aan de geestelijke verzorging?

De eerste kerntaak van de geestelijk verzorger¹ is namelijk de begeleiding van de bewoners (Van Drie & Lam, p.2). Door henzelf aan het woord te laten kan ik inzichtelijk maken hoe bewoners in Ravestein de geestelijke verzorging waarderen.

Die waarde zal mogelijk mede draagvlak vormen voor de beleidskeuze geestelijke verzorging te continueren en te blijven financieren. Treffend en tekenend vind ik hierbij de volgende compilatie van citaten:

¹ Waar geestelijk verzorger wordt geschreven in de mannelijke vorm, kan even goed de vrouwelijke vorm gelden.

“Wat is geestelijke verzorging waard in deze samenleving, waar de economie een bepalende factor is geworden voor de voortgang ervan?”(Rebel, 2009, p.101).

“Er komt een andere waarde aan het licht dan de economische. Het is ‘de kennis van de trage vragen’ en daarmee kunnen verkeren” (Kunneman, 2012, p.226).

“Ook in onze laatmoderne, vloeibare, samenleving is plaats voor die traagheid van wezenlijke zaken. Het gaat om de subjectieve ervaring in relatie met iets of iemand in het belangeloos aandacht kunnen geven om iets te ontvangen, dat doelmatig in zichzelf is. Met andere woorden: in de zorgrelatie met de oudere kan de verzorgende iets ontdekken, dat van waarde is. En omgekeerd” (De Lange, 2010, pp. 191- 193).

1.3 Doelstelling en vraagstelling

Doelstelling van het onderzoek

Het inzichtelijk maken van de waarde die bewoners toekennen aan geestelijke verzorging. Deze informatie wordt verstrekt aan de opdrachtgever voor het motiveren van het beleid omtrent geestelijke verzorging.

Doelstelling in het onderzoek

Beschrijven van de waarde van de geestelijke verzorging aan de hand van het beeld van- en de ervaring met geestelijke verzorging door bewoners van Ravestein. Dit onderzoek beperkt zich tot het benoemen van die waarde. Er zijn veel meer facetten van geestelijke verzorging, maar die worden niet onderzocht.

Onderzoeksvraag

Welke waarde heeft de geestelijke verzorging in de ervaringen van de bewoners van zorgcentrum Ravestein te Geldermalsen?

Deelvragen

- Hoe wordt in Ravestein vorm gegeven aan de geestelijke verzorging?
- Wat zijn de landelijke ontwikkelingen daarin, die voor Ravestein relevant zijn?
- Welk beeld hebben bewoners bij geestelijke verzorging?
- Wat zijn de ervaringen van bewoners met geestelijke verzorging?
- Wat zou het betekenen voor de bewoners als geestelijke verzorging ontbreekt?

1.4 Onderzoeksmethode en onderzoeksactiviteiten

Onderzoeksmethode

Het is een kwalitatief onderzoek van bescheiden omvang. De onderzoeksvraag is beschrijvend (Van der Donk & Van Lanen, p.124). Het onderzoek is empirisch van aard en gaat uit van het menselijk denken en de menselijke ervaring. Die zijn beide subjectief, maar desalniettemin van belang.

Onderzoeksactiviteiten

Er worden interviews afgenomen bij bewoners, gesprekken gevoerd met informanten en literatuurstudie verricht.

1.5 Leeswijzer

Na deze inleiding volgt in hoofdstuk 2 een beschrijving van de context van mijn onderzoek. Het onderzoek spitst zich toe op zorgcentrum Ravestein² te Geldermalsen, een onderdeel van Stichting Zorgcentra Rivierenland (SZR). Als geestelijk verzorger ben ik verbonden aan deze zorgorganisatie. Ik beschrijf de missie, visie en ambitie. Vervolgens zoom ik in op de geestelijke verzorging.

Hoofdstuk 3 is een weergave van de literatuurstudie en in hoofdstuk 4 vindt u het verslag van het praktijkonderzoek. Vervolgens kan op basis hiervan in hoofdstuk 5 antwoorden gegeven worden op de onderzoeksvragen. Daarna volgen de conclusies, een vooruitblik en de aanbevelingen.

Hoofdstuk 6 bevat een aantal reflecties: vanuit theologisch perspectief op het hermeneutisch criterium, vanuit het perspectief van de opleiding op de HBO-beroepscompetenties en vanuit het perspectief van praktijkonderzoek op de werkwijze in dit onderzoek. Het verslag wordt gecompleteerd met een slotwoord, de verantwoording van de bronnen en enkele bijlagen.

² Ter wille van de leesbaarheid wordt vanaf hier Ravestein geschreven in plaats van zorgcentrum Ravestein.

Hoofdstuk 2 De context van het onderzoek

In dit hoofdstuk wordt de context van het onderzoek beschreven. Eerst komt de zorgorganisatie SZR aan de orde en daarna zoom ik in op locatie Ravestein. De geestelijke verzorging, inclusief de formatie en de aard van de financiering worden genoemd. Vervolgens komen het beleid en de uitvoering van de geestelijke verzorging in Ravestein aan de orde. Ik sluit af met de rol van de geestelijk verzorger hierin.

2.1 De zorgorganisatie

De stichting SZR is een zorgorganisatie in het Rivierengebied de Betuwe voor mensen met een complexe zorgvraag die behoefte hebben aan langdurige zorg. Het betreft voornamelijk ouderen. De focus ligt op

- Bewoners met psychogeriatrische aandoeningen
- Bewoners met somatische aandoeningen
- Revalidanten
- Bewoners in de terminale levensfase (het hospice)

Het verlenen van zorg aan deze doelgroepen is de kernactiviteit en wordt zowel intra- als extramuraal gegeven. Recent is afgesproken dat intramurale cliënten (opnieuw) bewoners worden genoemd. De reden is dat wonen een centraal begrip is geworden, waardoor bewoners niet langer als cliënt, patiënt of gast gezien worden. De organisatie gaat van de bewoner uit en de medewerker is te gast bij de bewoner (W. van Sijll, locatiemanager Ravestein, persoonlijke communicatie, 27 februari 2015). Uitgaande van dit beleid zal ik in dit verslag spreken over bewoners.

Strategisch gezien wil SZR een duidelijke plaats krijgen in wijk of dorp en een duurzame relatie aangaan met (potentiële) bewoners. “Wij weten wat de cliënt wil en voor de cliënt is duidelijk wat hij van ons mag en kan verwachten” (SZR Beleidsplan 2014-2018, p. 13). SZR ziet kansen voor uitbreidingen op basis van het huidige overheidsbeleid dat ouderen langer zelfstandig thuis blijven wonen. Present zijn in de omgeving is daarbij een kenmerk. Een speerpunt is onder andere ontwikkeling van kennis en expertise met als doel SZR-brede multidisciplinaire teams (SZR Beleidsplan 2014-2018, p.14).

Beleid van de organisatie heeft als startpunt, een missie, een visie en een ambitie. In het belang van mijn onderzoek wil ik daaruit de volgende punten noemen³:

“Onze missie is kwaliteit toevoegen aan het leven van kwetsbare ouderen en mensen met een complexe zorgvraag. Dit bereiken we door zorg, behandeling, revalidatie en dienstverlening te bieden van een constante en hoge kwaliteit.”

“Onze visie op zorgverlening kenmerkt zich door: aandacht voor de cliënt, eigen regie voorop, ondersteuning en hulp waar nodig, familie en vrienden doen ertoe, het beleven van gastvrije, betrokken en deskundige zorg.”

SZR heeft vijf locaties, verdeeld over drie woonkernen. De locatie waar dit onderzoek wordt uitgevoerd is Ravestein te Geldermalsen. De intramurale capaciteit van dit zorgcentrum is 135 zorgplaatsen. Deze zijn als volgt verdeeld:

- 42 bewoners – verpleeghuiszorg psychogeriatric
- 30 bewoners – verpleeghuiszorg somatiek
- 63 bewoners – verzorgingshuiszorg

De verzorgingshuiscapaciteit zal vanwege het overheidsbeleid de komende jaren afgebouwd worden. In het afgelopen jaar is hier al een bescheiden begin mee gemaakt. Deze appartementen zijn aangepast tot verpleeghuiszorg psychogeriatric. De toekomstige leegkomende appartementen kunnen ook ingezet worden voor extramurale zorg. Eind 2018 verwacht men geen klassiek verzorgingshuiszorg meer te hebben (SZR, Beleidsplan 2014-2018, p. 28).

In 2012 hebben alle medewerkers een trainingsprogramma ‘Ja voor welzijn’ gevolgd met als doel zingeving en welzijn te integreren in de zorgverlening en de overgang te maken van aanbodgericht werken naar vraaggericht. “De medewerkers spelen daardoor meer in op de wensen en behoeften van de bewoners” (De Jong & Verhaag, p. 4). Het effect hiervan is merkbaar in de geestelijke verzorging. Er is een toename van het aantal aanvragen voor individuele gesprekken met bewoners via verwijzing door zorgmedewerkers.

SZR is een financieel gezonde organisatie (mondelinge communicatie F. A. van Es, directeur-bestuurder, 8 oktober 2014). “De resultaten van de afgelopen tien jaar zijn positief” (SZR, Beleidsplan 2014-2018, p.10). Ondanks bezuinigingen vanuit de overheid streeft SZR naar behoud van arbeidsplaatsen. Tot nu toe (augustus 2015) is dit steeds gelukt.

³ Voor de complete tekst van missie, visie en ambitie zie bijlage 1

Ravestein is een instelling met een algemene identiteit in het kerkelijk bekend staande dorp Geldermalsen.

2.2 De geestelijke verzorging

2.2.1 Het beleid en de uitvoering

De geestelijke verzorging in SZR is territoriaal georganiseerd, dat betekent dat de geestelijk verzorgers locatie gebonden werken. Er is geen Dienst Geestelijke Verzorging, wel is er een zes wekelijks vakoverleg en kan men in crisissituaties een beroep doen op elkaar. Er zijn drie geestelijk verzorgers. Hiërarchisch gezien valt elke geestelijk verzorger onder die locatiemanager, waar hij werkt. De geestelijk verzorger kent de ‘couleur locale’ van de locatie goed. De geestelijk verzorger werkt multidisciplinair, maar kent ook een solopositie, als een geïntegreerd onderdeel van het primaire zorgproces.

De geestelijk verzorger heeft goede contacten met de plaatselijke pastores.

SZR heeft 585 bewoners, die door 1,8 fulltime equivalenten (fte) geestelijke verzorging bediend worden. Een hedendaagse norm voor de inzet van geestelijke verzorging vind ik in het Nieuw Handboek Geestelijke Verzorging: “op basis van één formatieplaats per 150-250 patiënten/cliënten, afhankelijk van de aard van de instelling”. Deze norm is consensus geworden en drukt de wettelijke eis van “voldoende beschikbaar gestelde geestelijke verzorging” uit (Rebel, 2009, p.108). In Ravestein wordt 12 uur per week geestelijke verzorging ingezet (0,33 fte) voor 135 bewoners. Als er uitgegaan wordt van 1 fte per 150-250 bewoners, dan is de inzet van 12 uren aan de magere kant.

De geestelijke verzorging wordt gefinancierd uit de algemene middelen (de overheadkosten). “Jullie zitten tussen de stenen van het huis”, is een uitspraak van de locatiemanager. Niet alleen vanuit financieel perspectief hoort de geestelijk verzorger “bij het huis als cement tussen de stenen” (W. van Sijll, persoonlijke communicatie, 30 juni 2015). Cement is verbindend en dragend. Zo wil de geestelijke verzorging ook zijn in haar functioneren. Het beleid is er op gericht dat de geestelijk verzorger ‘een bekend en vertrouwd gezicht’ is voor bewoners, hun familieleden, de medewerkers en vrijwilligers.

Tot de kerntaken van de geestelijk verzorger behoren:

1. Begeleiding bewoners (individueel en groepswork)
2. Bespreken van levensbeschouwelijke en ethische vraagstukken met betrekking tot zorgverlening (zorgoverleg, toerusting, moreel beraad, intervisie)
3. Leiden van bijeenkomsten (kerkdiensten, vieringen en herdenkingsbijeenkomsten)

(Van Drie & Lam, 2014, p. 2)

Ad. 1. De individuele begeleiding komt tot stand bij ingrijpende veranderingen en verlieservaringen en het leren omgaan daarmee (coping). De geestelijk verzorger gaat samen met de bewoner op zoek naar versterking van identiteit en het (opnieuw) beleven van zingeving al dan niet gerelateerd aan een levensbeschouwing. Vaak vinden de individuele gesprekken plaats in de laatste levensfase en rondom het levenseinde van de bewoner.

Het contact komt tot stand na verwijzing door de Eerst Verantwoordelijke Verzorgende (EVV-er) of de Specialist Ouderengeneeskunde (SO). De bewoner en de geestelijk verzorger kunnen ook zelf het initiatief nemen, mede op basis van de vrijplaatsfunctie. Dit is een erkende ‘vrije ruimte’ om te praten voor de bewoner, waar hij in vertrouwen zich kan uiten zonder consequenties en rapportages.

Tijdens het eerste gesprek wordt de basis gelegd voor de begeleiding en bespreekt de geestelijk verzorger zo mogelijk de verwachtingen van de bewoner en de frequentie van de gesprekken. Na twee of drie gesprekken is er een evaluatie. Er vindt een terugkoppeling plaats naar de verwijzer met behoud van het beroepsgeheim. In toenemende mate neemt de geestelijk verzorger deel aan de cliëntbespreking en het multidisciplinair zorgoverleg. De geestelijk verzorger rapporteert in het elektronisch cliëntendossier (ECD) in het zorgleefplan, zo nodig kan deze informatie beveiligd worden opgeslagen, zodat alleen geautoriseerde gebruikers dit kunnen lezen. Elk gesprek wordt middels een formulier geregistreerd. Hier kunnen indicatoren en interventies aangevinkt worden.

Het groepswork bestaat voornamelijk uit gesprekskringen. De meeste gesprekskringen (Koffie met gesprek) hebben een algemeen karakter. ‘Op zoek naar ZIN’ is een voorbeeld van een gesprekskring van religieuze aard en het ‘Zingend Geloven’ is een sfeerviering voor een

specifieke doelgroep: bewoners met dementie. Op elke afdeling is tenminste één keer per maand vanuit de geestelijke verzorging een groepsactiviteit. Bij het groepswork wordt de geestelijk verzorger bijgestaan door vrijwilligers. Eén van de vrijwilligers is pastorale medewerker vanuit een kerkelijke gemeente. Zijn werk in Ravestein valt onder de verantwoordelijkheid van de geestelijk verzorger.

Ad 2. Deelname aan het multidisciplinair zorgoverleg gebeurt in toenemende mate, het leiden van Moreel Beraad is de taak van de geestelijk verzorger. Het ontwikkelen en uitvoeren van toerusting aan medewerkers en vrijwilligers behoren ook tot de taken van de geestelijke verzorger.

Ad 3. De geestelijke verzorger is organisatorisch en inhoudelijk verantwoordelijk voor de kerkdiensten, andere vieringen en herdenkingsbijeenkomsten. De frequentie van de kerkdiensten is twee wekelijks. Deze diensten worden gehouden vanuit de Protestantse traditie, maar er is verscheidenheid in modaliteit. De geestelijk verzorger is zelf zes keer per jaar voorganger, de andere diensten worden verzorgd door predikanten en pastoraal werkers uit de directe omgeving.

2.2.2 De rol van de geestelijk verzorger

In de functiebeschrijving van de geestelijk verzorger (vastgesteld 14 juli 2000) wordt gesproken over het dragen van eigen verantwoordelijkheid voor de beroepsuitoefening. Er is een rol weggelegd in de optimalisering van het zorg- en behandelklimaat. Er is een grote mate van zelfstandigheid, zowel in het indelen van de werkzaamheden, als het stellen van prioriteiten. De contacten bij de functie-uitoefening zijn vaak intensief en de attitude stelt hoge eisen. Bij sociale vaardigheden zijn ‘het overbruggen van tegenstellingen’ en ‘overwinnen van weerstanden’ aan de orde. Er zijn contacten op allerlei niveaus noodzakelijk en de representativiteit stelt eisen. De geestelijk verzorger moet voldoen aan allerlei competenties voor het vak, maar de authenticiteit van de geestelijk verzorger heeft eveneens een grote rol. De geestelijk verzorger brengt zichzelf als het ware in en werkt vanuit de eigen geloofs- en levensvisie. Het werk gaat niet buiten de persoon om. Zijn/haar rol is veelzijdig: van bemoediging van een doodzieke bewoner tot deelname aan het jaarlijkse pastoresoverleg met de Burgemeester van Geldermalsen.

De geestelijk verzorger heeft een holistische visie op het leven, waarin alle domeinen van verantwoorde zorg in het zicht zijn. De rol van de geestelijk verzorger is een

vertrouwensrelatie op te bouwen met vele mensen in de zorgorganisatie, maar in de eerste plaats met de bewoners en daarin present willen zijn. Van daaruit kan begeleiding en hulpverlening plaatsvinden. Daar binnen kan aandacht zijn voor verbondenheid in welke zin dan ook: met de ander en de Ander, met God of Allah, met het leven en het Leven, met de familie en met de kerkelijke gemeente, met een filosofische levensvisie of een ander zingevend kader. Geestelijke verzorgers kunnen zelf voorbeeld zijn hoe die verbondenheid fundamenteel is voor het menselijk bestaan. Daarmee heeft geestelijke verzorging een eigen karakter (Huizing, 2009, p. 496).

“Het is de opdracht van een geestelijk verzorger om de patiënt te helpen de éigen betekenis te zoeken, te geven, aan het leven dat voorbij is, waarin de patiënt zich op dit moment bevindt en om zo mogelijk naar een toekomst vooruit te zien.”

Geraadpleegd: 30 maart 2015, www.vumc.nl/afdelingen/PGV/algemeen

Hoofdstuk 3 Theoretisch kader

In dit hoofdstuk wil ik ingaan op het wettelijk kader van geestelijke verzorging. Dit kader is (nog) een voorwaarde van geestelijke verzorging en vraagt om financiële inbedding.

Aansluitend wordt het begrip ‘wettelijke verplichting’ toegelicht. Daarna wordt ingegaan op het begrip waarde en vervolgens op geestelijke verzorging in een zorgorganisatie. Hierbij beperk ik mij tot facetten, die te maken hebben met bewoners. Dan volgt geestelijke verzorging in het perspectief van zingeving en spiritualiteit. Vervolgens wordt beschreven wie – in het algemeen – de bewoners zijn van een zorgorganisatie en wat het ouder worden betekent voor zingeving en spiritualiteit. Tot slot worden enkele ontwikkelingen van de geestelijke verzorging in de hedendaagse laatmoderne samenleving genoemd.

3.1 Voorwaarde en waarde

3.1.1 Voorwaarde: wettelijk kader

De voorwaarde om geestelijke verzorging te kunnen bieden in een zorgorganisatie ligt in de wet: Artikel 6 van de Grondwet. Hierin is vastgelegd dat elk mens de vrijheid heeft om zijn/haar godsdienst en levensbeschouwing te beleven. Het is een recht van elk individu om uiting te geven aan zijn/haar geloof (Geraadpleegd 10 mei 2015 <http://www.denederlandsegrondwet.nl>).

Hier op aansluitend kent geestelijke verzorging een wettelijke verankering in artikel 3 van de Kwaliteitswet Zorginstellingen uit 1996:

“Voor zover het betreft zorgverlening die verblijf van de patiënt of cliënt in de instelling gedurende tenminste het etmaal met zich brengt, draagt de zorgaanbieder er tevens zorg voor dat in de instelling geestelijke verzorging beschikbaar is, die zoveel mogelijk aansluit bij de godsdienst of levensovertuiging van de patiënten of cliënten” (Geraadpleegd 30 maart 2015, www.vgvz.nl).

Er zijn twee criteria voor kwalitatieve goede zorg: de beschikbaarheid van geestelijke verzorging in een 24 uren setting in de zorgverlening en de aansluiting op pluriforme godsdienst of levensovertuiging van de cliënten.

Er zijn vier middelen om kwaliteit in de zorg te benoemen:

- Verantwoorde zorg (doeltreffend, doelmatig en cliëntgericht)
- Op kwaliteit gericht beleid (heldere communicatie, voldoende en capabel personeel)

- Kwaliteitssystemen (expliciet geformuleerde normen)
- Jaarverslag (Van Gastel & Van Iersel, 2007, pp. 37-38).

Er wordt geen uitspraak gedaan hoe ‘beschikbaar stellen’ georganiseerd moet worden. Dat wordt aan de organisatie overgelaten. Aangezien geestelijke verzorging genoemd wordt in de Kwaliteitswet Zorginstellingen, behoort het tot de basisvoorwaarden van kwalitatief goede zorgverlening (Rebel, 2009, pp. 107-109). Het zorgleefplan in ECD geldt als leidraad bij de beoordeling wat verantwoorde zorg is. De geestelijk verzorger rapporteert hierin, uiteraard met behoud van het beroepsgeheim. De Inspectie van Volksgezondheid toetst of een organisatie verantwoorde zorg levert aan de hand van deze rapportage (Geraadpleegd: <https://www.zorginstituut.nl>, 30 maart 2015).

De Wet Kwaliteit Zorginstellingen uit 1996 is recent met enkele andere wetten samengevoegd en vernieuwd in de Concept-Wet kwaliteit, klachten en geschillen in de zorg (Wkkgz). Dit wetsvoorstel is goedgekeurd door de Tweede Kamer en ligt momenteel (22 april 2015) voor behandeling bij de Eerste Kamer. Artikel 3 van de Wkkgz luidt: “Dit wetsvoorstel verplicht de zorgaanbieder om de zorgverlening zodanig te organiseren dat goede zorg het te verwachten resultaat is” (www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/patientenrecht-en-clientsrecht/klachten-over-de-zorg, 22 april 2015). Als de cliënt vraagt om geestelijke verzorging, dan heeft de zorgaanbieder een zorgplicht hiertoe. Vervolgens moet die zorg tot het beoogde resultaat leiden.

Als de Wkkgz door de Eerste Kamer ongewijzigd vastgesteld wordt, wordt het wettelijk kader van de geestelijke verzorging in de Kwaliteitswet van 1996 vervangen door de wettelijke verplichting dat goede zorg geboden moet worden, passend bij de vraag van de zorgvrager.

De Wet Medezeggenschap Cliënten Zorgsector (WMCZ) geeft ruimte aan de Cliëntenraad haar mening te uiten, als de organisatie veranderingen in formatie en inhoud van de geestelijke verzorging zou willen doorvoeren. Zij kan een bindend advies geven aan het management (Rebel, 2009, p.107). De WMCZ zal op termijn opgaan in de Wet Goed Bestuur in de Zorg, waarin de overheid de medezeggenschap van cliënt en Cliëntenraad wil uitbreiden (Geraadpleegd op 30 maart 2015: <https://www.loc.nl/nieuwsbericht/voortgang-wet-goed-bestuur-de-zorg>).

Per 1 januari 2015 is de Wet langdurige zorg (Wlz) in werking getreden als één van de vervangende wetten van Algemene Wet Bijzondere Ziektekosten (AWBZ). Mevrouw De

Keijzer, lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, heeft bij de behandeling van de Wlz in het najaar van 2014 een amendement ingediend om de geestelijke verzorging binnen de Wlz als een recht te regelen. Het amendement werd ontraden door de Staatssecretaris van het Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (VWS), omdat in de Kwaliteitswet de geestelijke verzorging voldoende gewaarborgd zou zijn. De staatssecretaris verwijst in zijn antwoord op het zelf kunnen regisseren welke zorg geboden moet worden door het zorgleefplan. Hier kan geestelijke verzorging onder vallen.

“Met de Wlz wil ik daar nog aan toevoegen dat in de zorgplanbespreking aandacht moet worden besteed aan de wijze waarop de cliënt zijn leven wil inrichten, waaronder de mogelijkheden voor de verzekerde tot het beleven van en leven overeenkomstig zijn godsdienst of levensovertuiging. Om die reden zie ik geen meerwaarde in opname van geestelijke verzorging in de Wlz”

(Geraadpleegd 30 maart 2015, <http://www.rijksoverheid.nl/bestanden/documenten-en-publicaties/kamerstukken/2014/09/11>).

3.1.2 Het begrip waarde

Het begrip waarde kent verschillende betekenissen. Waarde is een aanduiding voor het belang van ‘iets’. Dat ‘iets’ kan informatie, een recht of iets materieels zijn. Objectief gezien is de waarde voor iedereen hetzelfde, zoals een diamant een bepaalde waarde heeft. Subjectief gezien kan de waarde voor ieder verschillend zijn, bijvoorbeeld de emotionele waarde van een diamant (Geraadpleegd 23 april 2015, <http://www.encyclo.nl/lokaal/10273>). Waarde kan ook een kwalitatieve en/of een kwantitatieve betekenis hebben (Geraadpleegd 23 april 2015, www.vandale.nl).

In de economie is waarde gerelateerd aan nut of ruilwaarde. In de wetenschap mag men ‘waarde’ abstraheren, zodat er ook abstract over gesproken kan worden. “Deze objectieve ruilwaarde is de resultante van subjectieve waardeschattingen. En de hoogte hangt af van de bruikbaarheid bij het bevredigen van menselijke behoeften”

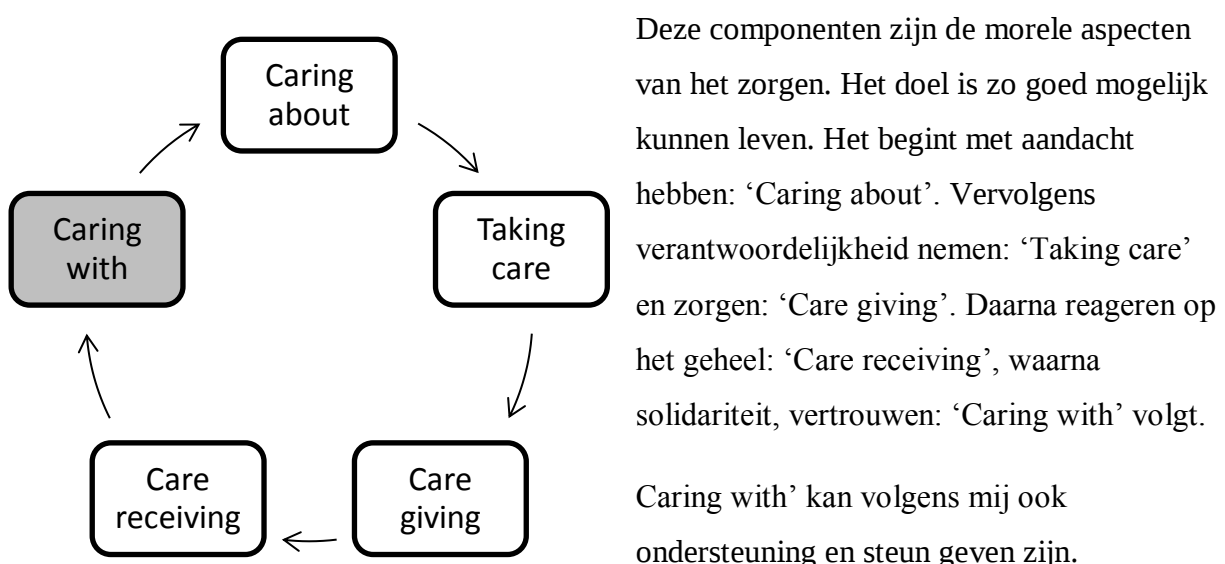
(Geraadpleegd: <http://irs.ub.rug.nl/ppn/865256616>, 4 april 2014).

In de sociale wetenschappen is een waarde de voorkeur, die een groep of samenleving heeft met betrekking tot doeleinden of gedrag patronen. Waarden worden vertaald in concrete

normen met concrete gedragsregels (Geraadpleegd 4 april 2014, [http://wikipedia.org/wiki/Waarde_\(Sociale_wetenschappen\)](http://wikipedia.org/wiki/Waarde_(Sociale_wetenschappen))).

De filosoof Levinas (1906 – 1995) zegt dat iets van waarde in de ontmoeting in een (zorg)relatie kan oplichten. Die waarde is kwetsbaar. “De waarde-onthullende ervaring”, is uitgangspunt in zijn filosofie en is voor ieder te ervaren (Duyndam & Poorthuis, 2005, p.14). Het voert te ver om zijn filosofie uit te diepen, maar iets noemen van de waarde, die Levinas bedoelt, is wel op zijn plaats. Die waarde is een morele waarde zonder voorschrijven van gedrag. Het ligt dicht tegen authenticiteit en ‘iets nieuws’ aan. Het verschijnt, is fenomenologisch van aard en in die waarde gaat om “een beschrijving en reconstructie van wat zich in de ervaring toont als onderliggende betekenis van die ervaring”. Deze waarde kan niet geabstraheerd worden; zij verschijnt, zij is transcendent, zij is er in de ontmoeting tussen ik en de Ander. In het Gelaat van de Ander zie ik het Appèl van die Ander. Dat Appèl is een uitnodiging van verantwoordelijkheid, dat ik in beweging zet. Die beweging kan ik inzetten als zorgen voor (Duyndam & Poorthuis, 2005, pp. 14- 23).

Joan C. Tronto heeft op basis van deze filosofie een zorgethiek ontwikkeld. Zorgen is een voortdurend proces, waarin de waarde ligt in het evenwicht van vier componenten. Er is in 2014 een vijfde component, caring with (solidariteit, vertrouwen), toegevoegd (A. Bruijkers, M. Smits, Reliëf, persoonlijke communicatie, 18 mei 2015).

Figuur 1 Uit ppt ‘Zorgethiek als politieke ethiek en als perspectief op goede zorg’, Marcia Smits, p. 2, getoond tijdens ‘Masterclass Zorgethiek Amsterdam, 18 mei 2015

Zorgen komt van binnenuit de mens en omvat veel meer dan de handeling. Zorgen is een carrousel, die altijd doorgaat en als het ware een attitude wordt. Het is een vorm van 'zijn', zowel voor de professional als de zorgvrager. Er is interactie, een relatie/ een ontmoeting tussen zorggever en zorgvrager (Van Nistelrooy, 2008, pp. 56 - 64).

In mijn zoektocht naar de waarde van de geestelijke verzorging heb ik twee auteurs gevonden, die ieder op eigen wijze een indeling van betekenissen aan hulpverleners en begeleiders c.q. pastorale zorg hebben geformuleerd. Banning heeft getracht de waarde van zinvol hulpverleners en begeleiders te beschrijven vanuit humanistische invalshoek en Heitink heeft geprobeerd de waarde van pastorale zorg te beschrijven vanuit een christelijke visie. Hulpverleners en begeleiders vallen onder geestelijke verzorging (Huizing, 2009, p. 371). Pastorale zorg eveneens (Heitink, 2009, p.161).

Banning stelt in zijn boek 'Zinvol hulpverleners en begeleiders' dat het-zinvol-ervaren gebeurt in de relatie van mens tot mens (Banning, 2006, p. 10). Geestelijke Verzorging ligt net als hulpverlening en de begeleiding dicht bij het beleven van - of het zoeken naar zingeving in het leven. Dit zoeken kan de waarde van geestelijke verzorging, zoals de bewoners van Ravestein deze ervaren, mogelijk blootleggen. Banning onderscheidt vier behoeften (karakteristieken) van zingeving, allen kwalitatief beschreven op basis van het model van Roy Baumeister in zijn boek Meanings of Life. De vier behoeften zijn:

1. De doelgerichtheid
2. De legitimatie
3. De krachtadigheid
4. Het gevoel van eigenwaarde.

Ad 1. Doelen geven betekenis en zin aan leven en werk. Ze zijn intrinsiek (in onszelf) of extrinsiek (buiten onszelf). Doelen geven perspectief.

Ad 2. De doelen moeten gelegitimeerd zijn: dit ligt in erkenning en acceptatie, van het individu zelf, maar zeker ook door anderen. Het zegt iets over het verlangen naar verbondenheid, het in relatie willen leven, maar ook of de doelen passen in de cultuur. Het is een zoeken naar rechtvaardiging.

Ad. 3. De doelen moeten realiseerbaar zijn, dit kan door een zekere greep en controle te hebben op het eigen leven. Krachtadigheid is een subjectieve ervaring van controle (Van Vooren, 2010, p. 4).

Ad.4. Het gevoel van eigenwaarde bepaalt ons leven en handelen.

Eigenwaarde en het beleven ervan is fundamenteel voor leven als mens in verbondenheid met anderen (Banning, 2006, pp. 47 - 52). De geestelijke verzorging kan, in mijn optiek, tegemoet komen aan deze vier behoeften van zingeving. Bijvoorbeeld door het bieden van steun. Steun is te vergelijken met empowerment. Het is het proces van versterking om greep te krijgen op de eigen situatie en omgeving. Empowerment gaat uit van het gezonde terwijl de kwetsbaarheid wel erkend wordt. Het is de bekrachtiging en de bevestiging in het mens zijn (<http://www.participatiezorgenondersteuning.nl/Content.aspx>).

Heitink benoemt, op basis van Clebsch en Jackle, vier functies van pastorale zorg: helen, bijstaan, begeleiden en verzoenen. Deze maken deel uit van geestelijke verzorging (Heitink, 2005, p. 41).

Op bovenstaande wijze heb ik getracht het begrip waarde te omschrijven. Ik vind het begrip waarde terug in de filosofie van Levinas, in de zorgethiek van Tronto, in de behoeften van Banning en in de pastorale zorg van Heitink.

Het gaat in dit onderzoek om de kwalitatieve waarde, die objectief vastgesteld moet worden uit het resultaat van subjectieve schattingen. De betekenis, die gegeven wordt aan geestelijke verzorging, kan op waarde geschat worden.

3.2 Geestelijke Verzorging

Op het eerste gezicht lijkt geestelijke verzorging eind twintigste eeuw te zijn ontstaan. Dit was de tijd van de opkomst van de menswetenschappen. Hermeneutiek werd ook het verstaan van het menselijk handelen naast het verstaan van de Bijbelse boodschap (De Ruijter, 2005, p.15). Er komt onderscheid tussen het werk van een geestelijk verzorger en een predikant.

Geestelijke verzorging wordt een eigen professie met een eigen beroepsvereniging en tijdschrift (Snelder, 2009, pp. 86 - 99). De geestelijke verzorging had echter al een basis in de negentiende eeuw in de diaconessenbeweging van Theodor Fliedner in Duitsland.

Kenmerkend was “het streven naar optimale medische behandeling en verpleging van zieken, inclusief sociale en geestelijke verzorging, alsook deskundige begeleiding van verplegenden” (Goudszwaard, 2009, pp. 33 - 36).

3.2.1 Geestelijke verzorging in een zorgorganisatie

De beroepsvereniging Vereniging Geestelijk Verzorger in Zorginstellingen (VGZ) heeft een omschrijving van geestelijke verzorging opgesteld.

“Geestelijke verzorging in en vanuit zorginstellingen is:

- de professionele en ambtshalve begeleiding van- en hulpverlening aan mensen bij hun zingeving en spiritualiteit, vanuit en op basis van geloofs- en levensovertuiging, en
- de professionele advisering inzake ethische en/of levensbeschouwelijke aspecten in zorgverlening en beleidsvorming” (VGVZ, 2002, p. 5).

Het Nieuw Handboek Geestelijke Verzorging neemt deze omschrijving over. Zingeving is een rode draad in de veelkleurigheid en verscheidenheid van geestelijke verzorging. Zingeving wordt een kernpunt genoemd (Veltkamp, 2009, p. 151). De Beroepsstandaard spreekt over twee kernpunten: zingeving en spiritualiteit. Beide zijn processen die ruimte geven aan vragen en antwoorden, het levensverhaal en het transcendente. Mijn voorkeur gaat uit naar twee kernpunten, omdat het spirituele niet vergeten mag worden. Zingeving en spiritualiteit bevinden zich op vier niveaus: cognitie, emotie, gedrag en symboliek. Bij levensgebeurtenissen en verlieservaringen kan de mens zichzelf verliezen en/of hervinden of tot een andere verhouding komen te staan tot zichzelf, anderen en het transcendente (VGVZ, 2002, p. 9). Het denken over God en mens kan veranderen. In dit proces kan de geestelijk verzorger nabij zijn. De beroepsstandaard omschrijft het doel van geestelijke verzorging als “het aandachtig en liefdevol present zijn bij en begeleiden van de processen van zingeving en spiritualiteit, met het oog op het geestelijk welbevinden van de cliënt” (VGVZ, 2002, p. 1). Geestelijke verzorging kent daarbij drie aspecten:

1. Begeleiding bij coping en zingeving- omgaan met levensproblemen en zingevingvraagstukken.
2. Het bieden van een vrijplaats- de bewoner “een plaats heeft waar hij zijn verhaal kwijt kan, zijn nood kan klagen, zijn geheimen kan prijsgeven, zonder dat deze vertrouwelijkheid gevolgen hoeft te hebben voor de wijze waarop anderen (medebewoners, medewerkers, familieleden) met hen omgaan”.
3. Begeleiding bij religie en spiritualiteit

3.2.2 Geestelijke verzorging in het perspectief van zingeving

Zingeving is een begrip uit de Verlichting. De oorsprong ligt in het humanisme. De laatste jaren is het in de zorgverlening actueel geworden. Het heeft te maken met autonomie en keuzevrijheid. “Zingeving is een beleving, het is cognitie met emotie, het is zinvinding op existentieel niveau” (Heitink, 2005, p. 80). De Beroepsstandaard van de VGVZ omschrijft zingeving als “het continue proces waarin ieder mens in interactie met de eigen omgeving,

betekenis geeft aan het (eigen) leven” (VGVZ, 2002, p. 9). De mens speelt een actieve rol. Er wordt juist uitgegaan van de vragen en behoeften van de mens. Daarin kan empowerment een rol spelen vanuit de supportbenadering: het ondersteunen van de ander, als de ander het aangeeft. Als de bewoner vraagt om support, dan wordt zorgen ondersteunen vanuit de erkenning van de kwetsbaarheid. Dit is een omwenteling in denken en doen, waar het participatiedenken aan ten grondslag ligt (<http://www.participatiezorgenondersteuning.nl>).

3.2.3 Geestelijke verzorging in het perspectief van spiritualiteit

Spiritualiteit wordt omschreven als een proces van bezieling, transcendentie, verbondenheid en verdieping. Het verwijst naar innerlijke omvorming. Allerlei bronnen van inspiratie, niet alleen christelijke, kunnen worden gebruikt om spiritualiteit te ervaren. Het is een dynamisch begrip en raakt aan zingeving (VGVZ, 2002, p. 9). Spiritualiteit is ook beleving. Het is subjectief en kan kwalitatief omschreven worden. “Het gaat om het vinden van betekenis. Dit kan expliciet religieus zijn en vanuit het religieuze weer expliciet het christelijk geloof zijn”. Het beleven van spiritualiteit vanuit een christelijke beschouwing heeft bemoediging, troost, erkenning, hoop, geloofsversterking en liefde in zich (Leget, 2011, p. 39).

Er ontstaan ook nieuwe vormen van spiritualiteit in onze laatmoderne samenleving. De mens kiest meer wat hij zelf wil geloven en waar men zich mee wil verbinden. Deze nieuwe spiritualiteit ontstaat door transformatie, ontkerkelijking en secularisatie (Mulder & Snoek, 2012, p. 24).

3.3 De bewoner in een zorgorganisatie

De bewoner is iemand die niet meer zelfstandig kan wonen, want er is 24 uren (ongepande) zorg nodig. Meestal ligt de oorzaak in het verlies van de regiefunctie in het dagelijks leven of is er behoefte aan complexe zorg. De komst naar een zorgcentrum houdt het verlies van de eigen woonomgeving met sociale functies in en meestal ook het afstand moeten doen van veel bezittingen. Dit wordt vaak als een “breukmoment in het leven” ervaren (Gärtner, 2014, p. 46). Daarnaast zijn veel bewoners door verlies van de partner alleen. Eenzaamheid, zowel de sociale als de emotionele, kan een probleem zijn (Rögels, 2011, p. 302). Bewoners maken dikwijls mee dat medebewoners overlijden en ze zijn zelf ook in de laatste fase van het leven. Al met al zijn er veel verlieservaringen om te verwerken. Tegelijkertijd geldt dat door de dagelijkse structuur met goede voeding de fysieke conditie vaak toeneemt. De aandacht voor

welzijn kan het sociale isolement kleiner maken dan in de vroegere woonomgeving. De gemiddelde leeftijd in een zorgcentrum is ongeveer 85 jaar (Tromp, 2011, pp. 32 - 34).

3.3.1 Oud worden – oud zijn

In onze cultuur, waar het individu centraal staat, wordt anders tegen de ouderdom aangekeken als in Afrika. Daar is de gemeenschap de norm. Culturele en religieuze aspecten zorgen voor het verschil. Ouderen genieten in Afrika respect. In onze maatschappij ontbreekt respect nogal eens. Reclames roepen dat iedereen jong moet blijven. Hoe schril is het contrast met de oudere die dagelijks de beperkingen van een afnemende gezondheid ervaart! Ouderen waren vroeger belangrijk in de overdracht van de cultuur aan de jongere generatie (Rögels, 2011, p. 284). Dat geldt tegenwoordig niet meer, maar ouderen hebben nog dezelfde behoefte aan herkenning in wie ze zijn of zijn geweest. De waarde daarvan wordt erkend door respect (Mulders, 2009, pp. 373-374).

In de ouderdom wordt de derde en de vierde levensfase onderscheiden. De bewoner van een zorgcentrum behoort meestal tot de vierde fase, die “gekenmerkt wordt door een grote mate van afhankelijkheid, als gevolg van fysieke en psychische beperkingen en het verlies van leeftijdsgenoten” (Tromp, 2011, p. 33). Multimorbiditeit komt veel voor. In deze fase wordt men ook geconfronteerd met de eindigheid. De Lange noemt dit “de fase van het krimpend tijdsbesef”. Er moet ruimte zijn voor bezinning, verstillings en terugkijken om het leven te kunnen aanvaarden of los te laten. (De Lange, 2010, pp.10 - 11).

3.3.2 Ouder worden in perspectief van zingeving en spiritualiteit

Mensen in de ouderdom realiseren zich dat het leven en de gezondheid broos en kwetsbaar zijn. Men ondervindt machteloosheid en afhankelijkheid en dit zijn moeilijke zaken om te aanvaarden. Angst voor de dood is, ontwikkelingspsychologisch gezien, echter minder aanwezig bij ouderen. Ouderen denken meer na over de dood en zijn er meer mee vertrouwd. De dood is dichterbij, maar door er mee om te gaan, kan de angst verminderen. Volgens de ontwikkelingspsycholoog Rögels is er een positieve correlatie tussen het aanvaarden van de dood en zingeving en spiritualiteit (Rögels, 2011, p. 288).

“Een mens is meer dan lichamelijk welzijn en dit wordt vaak aangeduid met termen als ziel, bezieling, geest. Het verwijst naar een open staan voor het mysterie of het geheim. Sommigen noemen dit God, anderen spreken over het goddelijke” (Steemers-van Winkoop, 2003, p. 33). Zingeving en spiritualiteit zijn persoonlijk getint. Het hangt er van af hoe men in het leven

staat (Tromp, 2011, p. 36). Religie en spiritualiteit zijn goede coping technieken, omdat ze steun geven en een manier bieden om het leven te begrijpen (Rögels, 2011, p. 299).

3.4 Geestelijke verzorging in de laatmoderne samenleving: ontwaarding en herwaardering

De huidige samenleving wordt postmodern (Lyotard) of laatmodern (Habermas) genoemd (Dekker & Stoffels, 2005, p. 107). Kenmerken van deze tijd, zoals individualiteit, rationaliteit en het geloof in een maakbare samenleving zie ik in onze samenleving terug. Verandering is ook een specifiek kenmerk van onze laatmoderne tijd. Het leven is vluchtig, we leven in een vloeibare samenleving volgens Zygmunt Bauman, ‘the liquid modernity’ (De Dijn, 2014, p. 22). Er is een levensbeschouwelijke pluraliteit. Er is niet één waarheid, maar er zijn meerdere waarheden naast elkaar. Dit maakt dat de mens deels zijn samenlevingsverband kwijt geraakt is en het leven gefragmenteerd ervaart (Dekker & Stoffels, 2005, p. 109).

Geestelijke verzorging is tot nu toe verbonden met de intramurale setting. Initiatieven van extramurale geestelijke verzorging ontwikkelen zich. “De all-inclusive intramurale zorg in zorginstellingen wordt vandaag de dag opengebroken in een menu van wonen, welzijn, verpleging/verzorging en behandeling, waaruit burgers hun eigen pakket samenstellen en hier deels zelf voor betalen” (Kieneker, 2015, p. 39). De autonomie van de bewoner staat voorop en de bewoner wordt de regisseur van zijn eigen zorgleefplan. Geestelijke verzorging is met het oog op deze moderne tijd geen vanzelfsprekendheid meer. Het is daarom belangrijk dat de geestelijke verzorging niet defensief, maar creatief inspeelt op de veranderingen vanuit haar eigenheid (Rebel, 2009, p. 104).

Geestelijk verzorgers hebben daar tools voor nodig om te communiceren met het management van de zorgorganisatie. De geestelijke verzorging zal dan waardering kunnen (blijven) ontvangen. Ze kan laten zien van waarde te zijn door zichzelf als instrument in te zetten in een breed zingevings- en spiritueel kader. Zingeving en spiritualiteit hebben immers bewezen een positieve invloed te hebben op het welbevinden van de mens.

Bij deze verandering hoort misschien een nieuwe benaming van de functie. Een voorbeeld is “specialist zingeving” vanwege het accent op ethiek, identiteit en zingeving (Van der Leer, 2014, p. 21). Een alternatief kan, denk ik, “geestelijk ondersteuner” zijn.

De aandacht voor het christelijk geloof moet naar mijn mening wel blijven. Herwaardering van oude vormen en waardering van nieuwe vormen zijn alle twee op hun plaats, als de

geestelijk verzorger vanuit zijn eigen geloofsovertuiging gestalte er aan geeft. Dan blijft geestelijke verzorging levend en groeit mee als een integraal onderdeel van de zorg, waarvan het resultaat zichtbaar is zonder dat het tot de zorgproducten behoort.

3.5 Evaluatie van de theorie

Sinds het begin van de geestelijke verzorging in de intramurale zorg is de samenleving veranderd. De vanzelfsprekende positie van de geestelijke verzorging is verdwenen. Zij moet haar positie nu bevechten om een eigen plek in het geheel van de zorg te kunnen behouden. Het is daarbij belangrijk dat de geestelijke verzorging meegaat in de ontwikkelingen zonder haar eigenheid te verliezen. Deskundigheid en authenticiteit van de geestelijk verzorger zijn daarin wezenlijk. De geestelijke verzorging staat voor de uitdaging haar waarde te laten zien en te laten ervaren, zowel in hermeneutisch als ethisch opzicht.

Hoofdstuk 4 Verslag praktijkonderzoek

In dit hoofdstuk wordt het praktijkgedeelte beschreven. Eerst vermeld ik de selectie en werving van de respondenten, vervolgens de werkwijze. Daarna worden de kwalitatieve gegevens uit de interviews met de bewoners en de gesprekken met de informanten geanalyseerd. Tot slot wordt aandacht besteed aan de relatie tussen de interviews en de gesprekken.

4.1 Selectie en achtergrond respondenten

Mijn streven was minimaal één bewoner van elke afdeling in Ravestein te interviewen inclusief de aanleunwoningen. Onder de respondenten zijn zowel mannen als vrouwen en is een verscheidenheid in levensbeschouwing te zien. In tabel 1 en 2 treft u een overzicht van de achtergrond van de respondenten en informanten aan (bijlage 3).

De inclusiecriteria zijn:

- Fysiek en mentaal in staat zijn een interview te geven
- Wilsbekwaam zijn (geen Bopz-verklaring)
- > Een half jaar in Ravestein wonen

De pastorale medewerker was behulpzaam bij de keuze van de respondenten. Kandidaten kregen een schriftelijke uitnodiging en toestemmingsformulier om aan te geven akkoord te gaan met de opname van het interview op een voicerecorder (bijlage1).

4.2 De werkwijze

De onderzoeksopzet is goedgekeurd in januari 2013. De interviews en gesprekken hebben in de periode maart tot en met mei 2013 plaats gevonden. Door persoonlijke omstandigheden van de onderzoeker heeft de uitwerking op zich laten wachten.

In dit onderzoek gaat het om “de beschrijving en inventarisatie van gevoelens, belevingen en ervaringen van een persoon of groep van personen” (Baarda, De Goede & Teunissen, 2009, p. 94). Het gaat om het ontdekken hoe de bewoners van Ravestein de geestelijke verzorging beleven en waarderen.

In verbinding en in discussie met het theoretisch kader kan na uitwerking van de data de waarde afgeleid worden. De waarde is de betekenis van de geestelijke verzorging te formuleren.

Vanwege het bewerkstelligen van triangulatie (Baarda et al, 2009, p. 355) heb ik gekozen voor

- literatuurstudie
- interviews met bewoners
- gesprekken met informanten

Via literatuurstudie verkrijg je beleidsmatige en organisatorische informatie. Dit zorgt voor kennis op meso-en macroniveau. Op microniveau komt er, via interviews en gesprekken, zicht op persoonlijke gedachten en ervaringen van bewoners. Door met interviews en gesprekken te werken zoom ik in op de binnenwereld van de geestelijke verzorging en door de literatuurstudie op de buitenwereld van de geestelijke verzorging (A. Looman – Graaskamp, persoonlijke communicatie, 6 februari 2013).

De interviewleidraad (bijlage 4), is opgesteld aan de hand van drie topics

- Het beeld van geestelijke verzorging
- De ervaring met geestelijke verzorging
- Het ontbreken van geestelijke verzorging

Deze drie topics corresponderen met de deelvragen drie tot en met vijf.

Aansluitend heb ik de planning van de interviews en de gesprekken gemaakt. Er is bewust gekozen eerst de interviews af te nemen, alvorens de literatuur te bestuderen. Door deze werkwijze, inclusief het geanonimiseerd uitwerken van de interviews en de labeling, dacht ik ‘de binnenwereld’ van de geestelijke verzorging onafhankelijker en objectiever te kunnen duiden. “De theorie is niet het beginpunt, maar het eindresultaat van een labelingsproces en is als het ware gefundeerd in de empirie”. Baarda noemt dit een gefundeerde theoriebenadering. (Baarda et al, 2009, p. 316).

Ik wil graag weten welk beeld de bewoners hebben van de geestelijke verzorging, wat hun ervaringen zijn met de geestelijke verzorging en wat het betekent als er geen geestelijke verzorging in Ravestein zou zijn. “Een beeld is een voorstelling van iets en ervaring is door ondervinding leren, gewaarworden, ondervinden” (Koenen & Endepols, 1969, pp. 93 - 94). Ik wil deze informatie over beeld en ervaring te weten komen om de waarde, die bewoners van Ravestein geven aan de geestelijke verzorging, te kunnen beschrijven.

4.3 De interviews

4.3.1 De aard en de bewerking

Er zijn semi-gestructureerde face-to-face interviews door mij afgenomen aan de hand van een interviewhandleiding. Deze werden afgenomen in het appartement van de bewoner. De bewoner was in zijn/haar eigen omgeving. Dit werd bewust gekozen om rust te creëren in een voor de bewoner veilige plek, waarin vrijuit gesproken zou kunnen worden. Bovendien werd op de deur een kaart met ‘*Niet storen s.v.p.*’ geplakt. De interviews werden zelfstandig door de bewoners gegeven, alleen bij het vijfde interview was een dochter (voor mij onverwacht) aanwezig. De respondent kan zich belemmerd gevoeld hebben door haar aanwezigheid. Dit komt de validiteit en betrouwbaarheid van de kwalitatieve gegevens niet ten goede. Het feit dat de uitspraken overeenkomen met haar geloofsovertuiging en het feit dat ik de respondent er in herken, maken dat ik dit interview goedgekeurd heb voor dit onderzoek.

Een niet al te gestructureerde vorm van interviewen leek het meest geëigend om de bewoners te laten vertellen. De verhaallijn van de respondent werd gevolgd, daardoor werd de volgorde van de vragen uit de interviewleidraad niet strikt gehanteerd. De gegevens van de interviews zijn controleerbaar, doordat de interviews zijn opgenomen en uitgeschreven. Dit komt de kwaliteit van het onderzoek ten goede.

Nadat alle interviews waren afgenomen heb ik ze uitgewerkt. Interview 1 tot en met 5 lieten na de transcriptie wel resultaten zien, maar ik twijfelde of ik niet meer uit de interviews kon halen. Daarom heb ik interview 6 ook uitgeschreven. Er kwam geen specifieke nieuwe informatie bij. Ik concludeer hieruit dat het verzadigingspunt is gehaald. De validiteit en betrouwbaar wordt door deze saturatie vergroot (Baarda et al, 2009, p. 165).

De transcripten van de interviews zijn eerst op spontane wijze gelabeld. Vervolgens werden deze labels ingedeeld in de gekozen drie topics. Bij het labelen ging ik, net als in het gehele onderzoek, uit van het perspectief van de bewoners. Het is mijns inziens gerechtvaardigd om zo ‘open mogelijk’ te labelen, daar het accent ligt op het benoemen hoe bewoners over geestelijke verzorging denken (het beeld) en hoe zij de geestelijke verzorging ervaren (de ervaring). In de literatuur wordt veel geschreven over geestelijke verzorging in het algemeen, maar er wordt weinig geschreven vanuit het perspectief van de bewoners.

Aansluitend werd de tekst van de interviews schematisch gereduceerd tot gecodeerde fragmenten volgens de analysemethode 8 (Van der Donk & Van Lanen, 2012, p. 253). Door deze codering kan de oorspronkelijke plaats van een fragment snel teruggevonden worden.

Toen kwam het proces van het ordenen van de labels. De onderzoeksvraag, de doelstelling en het perspectief van de bewoner vormen de uitgangspunten.

De kernlabels van de eerste twee topics zijn voor een deel hetzelfde. Beeld en ervaring kunnen dicht bij elkaar liggen. Het onderscheidend criterium van ervaring is dat de bewoner het zelf heeft meegemaakt. Aansluitend heb ik een overzicht gemaakt. Vervolgens zijn een medestudent en ik alle gecodeerde fragmenten nog eens nagegaan om de labeling sterker te maken. Als laatste zijn de labels axiaal gecodeerd, dat wil zeggen op basis van inhoudelijke verwantschap in aantal gereduceerd. Daardoor wordt het geheel gecomprimeerd, waarbij de frequentie van de labels de belangrijkheid kan weergeven (Baarda et al, 2009, p. 327). Dit axiaal coderen leidt tot antwoorden op de deelvragen drie tot en met vijf.

Het totaaloverzicht van de labels van de interviews vindt u in tabel 3 in bijlage 6.

4.3.2 Analyse van de interviews

Bij de analyse ga ik uit van de informatie, die $\frac{2}{3}$ of meer van de respondenten heeft gegeven. Dit betekent dat tenminste vier van de zes interviews de informatie laten zien. Ter ondersteuning van de resultaten worden citaten uit de interviews gebruikt.

4.3.2.1 Beeld van de geestelijke verzorging

Waar denken bewoners van Ravestijn aan bij geestelijke verzorging? Welke ideeën leven er over de geestelijke verzorging? Het beeld van geestelijke verzorging kan afgeleid worden uit de fragmenten van de interviews.

Het beeld van geestelijke verzorging is dat door het christelijk geloof

- Er verbondenheid is met de Bijbel, het zingen van liederen van vroeger en het vertellen
- Er geassocieerd wordt met kerk en dominee
- Er gerelateerd wordt aan geloof, dankbaar zijn tegenover God en steun

Vier respondenten uiten zich positief over deze verbondenheid. Ze beleven er steun en vreugde aan en waarderen het als de Bijbel goed uitgelegd wordt. Respondent 2 heeft een humanistische levensvisie en ziet niet veel heil in de geestelijke verzorging.

“ Ik heb niet zo’n indruk van de geestelijke verzorging. Ja...ze kunnen me een verhaaltje gaan vertellen, maar ik heb al een eigen mening”

Fragment 2.16

De associatie met kerk en dominee is zevenentwintig positieve fragmenten tegenover twee negatieve. De kerkdienst wordt doorgaans door vijf respondenten bezocht, de verscheidenheid aan voorgangers vindt men positief, ook dat de geestelijke verzorging samenwerkt met de kerk. De kerkdiensten staan open voor alle gezindten.

Meer dan twintig keer wordt, in positieve zin, steun in relatie tot God en geloof, maar ook van elkaar als mensen, genoemd. Het betreft steun om verder te kunnen in het leven en om niet bang te zijn.

“Ja, om kracht er uit te putten en dat je denkt: “Zo nou is het goed, nu laat ik het rusten, nu kan een ander voor mij...want ja”

Fragment 4.39

Het beeld van geestelijke verzorging is dat door zingeving

- Er een verband is met vriendschap, contact met elkaar en steun ontvangen
- De zorgmedewerkers ook geestelijke verzorging kunnen bieden
- Er bezoeken worden gebracht, gesprekken gevoerd en levensvragen besproken

Het beeld is dat gesprekken onderling en met de geestelijke verzorging steun bieden als de bewoner het moeilijk heeft en dat de verzorging daar ook een rol in speelt, bijvoorbeeld via de EVV-er. Er is ruimte voor levensvragen. Contact met andere bewoners is ook belangrijk, zeker ook om elkaar mee te nemen naar kerkdiensten en activiteiten. Alle respondenten benoemen steun en hulp.

“Dat je alles kunt zeggen...wat er leeft bij jou dat je dat kunt zeggen, dat als je moeilijkheden hebt, dat je erover praten kunt”

Fragment 6.51

Het beeld van geestelijke verzorging is gekoppeld aan de vierde levensfase

- **De geestelijke verzorging heeft een taak aan de familie van de bewoner door belangstelling tonen en steun te bieden**

Vier respondenten benoemen op welke wijze de geestelijke verzorging iets zou kunnen betekenen voor hun familie, zowel voor als na het sterven van de bewoner. Op deze wijze zorgen de bewoners een beetje voor hun familieleden. Te denken valt aan ‘steun bieden’, ‘belangstelling tonen’, ‘hulp bij het verwerken na overlijden’ en ‘te zorgen dat er aan het overleden familielid gedacht wordt’ en ‘dat nabestaanden kunnen herdenken’.

“De herdenkingsbijeenkomst is heel mooi, echt fantastisch...ja, ik vind het mooi dat eh...de doden herdacht worden. En het wordt plechtig gedaan, met die roos...ik vind dat echt....Ja, het is toch heel belangrijk dat er over gedacht wordt voor de mensen, voor de nabestaanden”.

Fragment 6.26

Het beeld van geestelijke verzorging is gekoppeld aan de persoon van de geestelijk verzorger

- **De geestelijk verzorger initieert gesprekken**
- **De geestelijk verzorger voert gesprekken**
- **De geestelijk verzorger heeft geheimhouding, is een vertrouwenspersoon, biedt vertrouwen en zit op dezelfde golflengte**

De geestelijk verzorger zorgt dat gesprekken op gang komen en houdt de gesprekken met de bewoner gaande, zowel individueel als in groepsverband. Het label ‘Initiëren van gesprekken’ valt in vijf van de zes interviews samen met het label ‘Gesprekken’.

Blijkbaar is het van belang dat de geestelijk verzorger het gesprek aangaat. Iets ter sprake brengt of de vraag stelt hoe het met de ander is.

Geestelijke verzorging is bezoekwerk doen. Het is belangrijk dat er gesprekken worden gevoerd. Voor een enkeling betekent dit spreken over de Bijbel, voor een ander een gesprek met ter afsluiting een ‘stukje’ lezen, maar het voornaamste is dat het een persoonlijk gesprek moet zijn. Er moet sprake zijn van contact en vertrouwen. De geestelijk verzorger moet gekend zijn en zich laten kennen. Hoewel het kringgesprek wel genoemd wordt gaat het om de persoonlijke gesprekken. Op de vraag wat een geestelijk verzorger moet doen om bewoners te bereiken, wordt geantwoord dat bezoeken afleggen een manier daar voor is. Hier wordt impliciet verwezen naar persoonlijke gesprekken.

“Als je de geestelijk verzorger niet zo goed kent, dan denk ik dat je niet zo snel contact zoekt. Ja, je moet diegene ook kennen, hij moet ook zo eens door het huis lopen...en als het klikt met de mensen, dat is ook heel belangrijk”.

Fragment 6.50

Het beeld van geestelijk verzorging is gekoppeld aan geestelijke verzorging in brede zin

Dit kernlabel bevat zes labels, die een verschillend karakter hebben. Ik vermoed dat ze een importantie in zich bergen op de zoektocht naar de waarde van geestelijke verzorging. Dat is de reden dat ze onder deze noemer staan.

- **De geestelijke verzorging moet er voor de mensen zijn**

De kern van ‘er voor de mensen er te zijn’ is niemand uitsluiten. Iedereen mee laten doen in vieringen, kringen en in het bezoekwerk. Zorg dragen dat de bewoners met dementie de liederen, die ze graag horen, mee kunnen zingen. Ook ervoor zorgen dat bewoners zonder christelijke achtergrond kunnen aankloppen voor hulp, eventueel voor concrete hulpverlening, zoals het wegwijs maken hoe alles reilt en zeilt. Het is belangrijk dat er een langdurige vertrouwensband is met bewoners. Het is niet fijn als de geestelijk verzorger snel zou wisselen met een ander op de locatie. Tegelijk is het goed om te beseffen dat niet alle mensen geïnteresseerd zijn in geestelijke verzorging.

- **Respondenten vinden het moeilijk een beeld van de geestelijke verzorging te geven of verwarren de geestelijke verzorging met andere disciplines**

Aanvankelijk had de tweede respondent het beeld dat alleen gelovige bewoners in aanmerking komen voor geestelijke verzorging. Daarna bracht zij het beeld naar voren van concrete hulpverlening om vervolgens op te merken: “Ik heb er vreemde ideeën over... geloof ik”. Meerdere respondenten gaven aan het moeilijk te vinden om geestelijke verzorging te omschrijven. Geestelijke verzorging wordt door de één respondent ingevuld als spreken over geestelijke zaken en niet ‘over gewone dingen’.

- **Het is bekend wie geestelijke verzorging bieden (visitekaartje)**

Het valt op dat vijf van de zes respondenten de pastorale medewerker en de geestelijk verzorger kennen, maar dat geen van de respondenten een link legt naar de bezoekdames en de vrijwilligers bij het halen en brengen rond de kerkdiensten en het groepswerk.

- **Het is duidelijk wanneer er een beroep gedaan wordt op de geestelijke verzorging**

Er wordt een beroep gedaan op de geestelijke verzorging bij ziekte, bij afnemende mobiliteit, ouder worden en in de terminale fase. Eén respondent omschreef het als “overnemen van het geestelijk leven, als ik het zelf niet meer kan”.

“Als ik bij wijze van spreken ziek ben, als je heel erg ziek bent, dan zou ik best iemand wel eens een keer bij mijn bed willen hebben....zoiets”

Fragment 3.8

- **Geestelijke verzorging is altijd christelijk**

Ook al verwijzen twee respondenten er niet direct naar, alle respondenten gaan er van uit dat geestelijke verzorging altijd christelijk is. Voor de één is het christelijk geloof een voorwaarde voor geestelijke verzorging en moet er getuigd worden van dit geloof, voor de ander wordt geestelijke verzorging alleen aan gelovige christenen aangeboden en worden niet-gelovigen uitgesloten. Een derde respondent liet weten dat bij afwezigheid van de geestelijke verzorger deze zorg ingevuld kan worden door de kerk.

- **De respondenten hebben een positief beeld over de geestelijke verzorging**

Vier respondenten benoemen positieve kenmerken van de geestelijke verzorging. “De geestelijk verzorger komt naar je toe”. Er wordt verondersteld dat iedereen de geestelijk verzorger kent. Vijf respondenten hebben de geestelijke verzorging een cijfer gegeven. De gemiddelde score is 8,5.

Het beeld van geestelijke verzorging is gekoppeld aan uitvaartdienst

- **Vanuit de geestelijke verzorging kan de uitvaartdienst geleid worden**

Uitvaartdiensten leiden lijkt bijna vanzelfsprekend tot de taken van de geestelijke verzorging te behoren. Het is vertrouwd, het is bekend, het geeft steun en kracht aan de familie.

4.3.2.2 Ervaring met de geestelijke verzorging

Welke ervaring hebben bewoners van Ravestein met de geestelijke verzorging? Waar doen ze aan mee en hoe beleven ze dat? De ervaring kan afgeleid worden uit de fragmenten van de interviews.

De ervaring met geestelijke verzorging is gekoppeld aan het christelijk geloof

- **Door deelname kerkdiensten**
- **Door de verscheidenheid van voorgangers in de kerkdiensten**
- **Door de beleving kerkdiensten**

Vijf van de zes respondenten bezoeken de kerkdienst. De één vindt het zingen mooi, een ander ervaart dat het geloof gevoed wordt in de kerkdienst. De respondent, die lidmaat is van een Reformatorisch kerk, laat weten te komen “als ze kan”, dat wil zeggen als er een mannelijke voorganger is.

De Rooms-katholieke respondent neemt deel aan de viering van het Heilig Avondmaal. Meerdere respondenten waarderen de verscheidenheid in voorgangers. Verschillende respondenten geven hun visie op de preken.

“Wat ik beleef....de preek. Hoe ze preken. Ja. Hoe ze het brengen, dat vind ik, nou ja... Er zijn soms humoristische dingen bij, dat moet ook kunnen, vind ik. Enne, ik vind de preek wel eigenlijk...en alles er om heen...ook wel...het psalmzingen en het orgel, dat hoor erbij...ja”

Fragment 3.54

De beleving van een kerkdienst wordt door vier respondenten gerelateerd aan een mooie uitleg (preek). De één geniet daarvan en de ander vindt duidelijkheid belangrijk. En weer een ander ervaart steun en kracht door de preek of leest de liturgie na de kerkdienst nog eens over. Het gevoel na afloop wordt omschreven als een tevreden gevoel, waarbij “het hart geraakt is” of het geeft opluchting. Een andere respondent noemt het voldaan. De woorden in een dienst bieden steun en kracht. Eén respondent noemt het contact met medekerkgangers.

De ervaring met geestelijke verzorging is gekoppeld aan zingeving

- **Door deelname aan de gesprekskring Op zoek naar ZIN**
- **Door het effect van deze gesprekskring**
- **Door deelname aan de herdenkingsbijeenkomst**

Vier van de zes respondenten nemen deel aan de gesprekskring Op zoek naar ZIN.

Er worden meer activiteiten genoemd in de interviews (kring Koffie met gesprek, filmmiddagen, Kerst- en Paasviering), maar deze labels worden slechts gedragen door drie of minder fragmenten en zijn daardoor niet nader uitgewerkt.

Deze gesprekskring heeft een positieve uitwerking. De respondenten noemen saamhorigheid, leerzaam, diepgang en leuk. De Rooms-katholieke bewoner ervaart er eensgezindheid in het denken over onderwerpen. Eén minpuntje is dat de kring soms te lang duurt.

“Daar gaan ze dieper op de stof in. En ja, het onderste uit de kan, bij wijze van spreken, wordt verteld. En hoe zit het in elkaar”

Fragment 4.21

De herdenkingsbijeenkomst is gericht op alle bewoners met welke levensbeschouwing dan ook. Drie van de zes respondenten hebben deze bijeenkomsten positief ervaren. Een respondent wist niet waar de informatie te vinden is. Herdenken en de symboliek van de roos wordt door meerdere respondenten waardevol gevonden.

“Ik ben er twee keer geweest...dat vind ik mooi...vooral als ze met die roos naar voren lopen...ik vind het wel mooi, vooral als er bekenden overleden zijn, die herdacht worden...ja...”

Fragment 3.35

De ervaring met geestelijke verzorging is gekoppeld aan de persoon van geestelijk verzorger

- **Door de authenticiteit**
- **Door de persoonlijke gerichtheid en het bekend zijn**
- **Door de naamsbekendheid**
- **Door vertrouwen uit te stralen**

Verschillende fragmenten laten zien dat vertrouwdheid en bekendheid belangrijk zijn. Ook wordt enkele keren echtheid genoemd. Er wordt daarbij opgemerkt dat men dat voelt.

“Juist ja, dat je weet aan wie je zoiets verteld..hoe moet ik het zeggen..dat je meer een band mee krijgt..als met iemand die weer....dat je steeds opnieuw er tegenaan moet praten..nee...dat is...nee

Fragment 3.23

Ervaring met geestelijke verzorging is gekoppeld aan geestelijke verzorging in brede zin

Dit kernlabel bevat vier labels, die een verschillend karakter hebben. Ik vermoed dat ze een importantie in zich bergen op de zoektocht naar de waarde van geestelijke verzorging. Dat is de reden dat ze onder deze noemer staan.

- **Aanwezig zijn, er zijn, bezoeken afleggen**

De geestelijk verzorger en anderen in de geestelijke verzorging moeten ‘er zijn’. Een respondent vatte het zo samen: “....maar ik vind het leukste dat je er bent”. Dit ‘zijn’ betekent bezoeken afleggen op de kamer en gesprekken voeren.

- **Zelf ervaring met geestelijke verzorging opgedaan
(zelf te maken gehad met geestelijke verzorging)**

Vijf van de zes respondenten hebben zelf ervaring met de geestelijke verzorging gehad. Twee respondenten zeggen aanvankelijk geen ervaring te kennen, maar de praktijk wees anders uit. Ze vertellen naderhand in het interview welke ervaringen ze hebben gehad.

Voor respondent 4 was de kennismaking en het informatie geven vlak na de opname een fijne ervaring.

- **Positieve ervaringen/teleurstelling ondervinden**

Geen van de respondenten heeft een teleurstelling opgelopen in de geestelijke verzorging. De persoonlijke aandacht wordt gewaardeerd en het wordt ervaren dat met liefde is gegeven en het geeft rust. Deze rust wordt vaker genoemd. De geestelijke verzorging biedt steun.

- **Informatie over geestelijke verzorging staat op het prikbord, in het mededelingenblad, het huisblad en het kerkblad**

Vijf respondenten weten dat er informatie over de geestelijke verzorging in het mededelingenblad staat. In het huisblad vindt een respondent ook informatie net als op het prikbord op de gang op de afdeling, maar de meest betrouwbare informatie staat in het mededelingenblad.

“Als er iets te doen is, staat het er in”

Fragment 3.25 (deel)

4.3.2.3 Het ontbreken van geestelijke verzorging

Het ontbreken van geestelijke verzorging is een fictief onderwerp. Het komt in vijf van de zes interviews voor. Helaas is door de onderzoeker verzuimd er in twee interviews expliciet naar te vragen. Hierdoor komt de validiteit en de betrouwbaarheid onder druk te staan. Door deze topic te zien als een tegenhanger van de eerste twee geeft het enig inzicht hoe de respondenten het zich voorstellen.

Ontbreken van geestelijke verzorging zal inhouden:

- Dat de bewoner zelf voor geestelijke verzorging moet zorgen
- Dat er geen psalmen en gezangen meer gezongen worden
- Dat er geen gemeenschap, geen ‘samen’ meer zal zijn
- Dat er geen kerkdiensten gehouden worden
- Dat bij ziekte het gemis van gesprekken en steun gevoeld zal worden

Een respondent kan zich niet voorstellen dat er geen geestelijke verzorging meer zou zijn, omdat zoveel bewoners christelijk zijn opgevoed. Ontbreken zou betekenen dat er geen steun meer gevonden wordt in het geloof via de geestelijke verzorging. Er is ook een

koppeling met de kerkdiensten, want het is erg als deze er niet meer zouden zijn.
Met onderstaande kernachtige omschrijving wil ik deze analyse afsluiten.

De functie van geestelijke verzorging is
“Een handvat om steun te vinden, zodat je door kunt”
Fragment 4.43

4.4 Weergave en analyse van de gesprekken

Ook met de informanten zijn gesprekken gevoerd. Deze zijn eveneens op de voicerecorder, met toestemming, opgenomen. Vervolgens zijn de gesprekken weergegeven en geanalyseerd (bijlage 7). De beide informanten geven een beeld van de geestelijke verzorging dat gebaseerd is op wat zij van bewoners hebben terug gehoord en gezien.

Daarnaast geven zij ook een eigen interpretatie die niet zoveel afwijkt van wat er in de interviews met de respondenten aan bod kwam. Ik noem hieruit de meest in het oog springende fragmenten.

Informant 1 - Onderscheid geestelijke verzorging en andere professionals in de zorg:

“Geestelijke verzorging is natuurlijk een heel ander hoofdstuk, dat gaat veel dieper. Dat raakt je ziel. Iemand, die gewoon lief voor je is, dat is fijn, maar iemand, die met je wil praten over je diepe roerselen, dat is veel belangrijker. Zo is het voor mij...die echo”

Gespreksfragment 45-49

Ontbreken van geestelijke verzorging

De informant is zich bewust dat de familie zelf een oplossing moet zoeken via de kerk of geloofsgemeenschap, als geestelijke verzorging zou ontbreken. Ze veronderstelt dat mensen hun behoefte aan geestelijke verzorging niet altijd zo zullen benoemen, waardoor ze ervan verstoken kunnen blijven. De steun aan de partner ontbreekt dan ook. “Zonder geestelijke verzorging is het schrale grond”. De informant heeft dit enkele jaren geleden zelf ervaren toen

haar moeder was opgenomen in dezelfde zorginstelling. Zij was daarom in staat beide situaties van haar ouders te vergelijken.

Informant 2 - Ontbreken van geestelijke verzorging

Het benoemen van de eigen visie op de geestelijke verzorging houdt in dat de informant indirect laat weten welke betekenis het ontbreken van geestelijke verzorging in kan houden.

Ontbreken van geestelijke verzorging betekent voor de bewoner

- dat een constante in het leven weg valt
- dat een ‘wijzen naar Boven’ ontbreekt
- dat er een gemis is aan herkenning van levens-en geloofservaringen

“Als er geen geestelijke verzorging zou zijn, dan zou dat een hele grote verarming zijn. Juist op een psychogeriatrische afdeling. Hun geest is al zo verward. En...als je begint met een gebed...dat herkennen de bewoners, dat is vertrouwd. Dat zijn hun ankers in het leven, maar het is ook voor ons een anker”

Gespreksfragment 118-120

Hoofdstuk 5 Beantwoording van de vraagstelling, conclusies, vooruitblik en aanbevelingen

In dit hoofdstuk komen de voorgaande vier hoofdstukken samen. Eerst worden de deelvragen beantwoord. Vervolgens worden conclusies getrokken uit de verbinding tussen de context, de theorie en het praktijkonderzoek. Hierdoor wordt de onderzoeksvraag beantwoord en de doelstelling van en in het onderzoek gehaald. Daarna beschrijf ik enkele vragen en punten van discussie die het onderzoek laat zien inclusief suggesties voor vervolgonderzoek. Tot slot zijn een aantal aanbevelingen geformuleerd.

5.1 Beantwoording van de deelvragen

- *Hoe wordt in Ravestein vorm gegeven aan de geestelijke verzorging?*

Voor de beantwoording van deze deelvraag verwijs ik naar paragraaf 2.2. Ik heb binnen de context van dit onderzoek beschreven hoe de geestelijke verzorging in Ravestein vorm heeft gekregen.

- *Wat zijn de landelijke ontwikkelingen daarin, die voor Ravestein relevant zijn?*

Het antwoord op deze deelvraag vind ik in het theoretisch kader (hoofdstuk 3).

Ontwikkelingen met betrekking tot zowel de bewoner als de zorgorganisatie:

- De geestelijke verzorging wordt door de scheiding tussen wonen en zorg toenemend extramuraal geboden.
- Het concept van de nieuwe wet Wkkgz ligt momenteel bij de Eerste Kamer voor behandeling. Als deze wet van kracht wordt impliceert dit dat de wettelijke verankering van geestelijke verzorging (in de Kwaliteitswet van 1996) verandert in de wettelijke verplichting om de goede zorg te bieden (volgens de Wkkgz).
- Zorgen wordt meer ondersteunen (het bieden van empowerment), uitgaande van de eigen kracht van de zorgvragende.
- De aandacht voor de zorgrelatie is vergroot onder invloed van participatie met als voorbeeld de uitbreiding van de carrousel van Tronto met 'Caring with'.

Ontwikkelingen met betrekking tot de bewoner:

- De verandering van aanbodgericht naar vraaggericht werken. De bewoner wordt eigenaar van het zorgleefplan en de regisseur van zijn eigen zorgverlening.

- Het proces dat, binnen afzienbare tijd, een ander type bewoner in Ravestein zal wonen: enerzijds mondiger, anderzijds met een andere levensbeschouwing door de invloed van de ontkerkelijking en de secularisatie. De diversiteit van levens-en geloofsovertuigingen zal zich uitbreiden.

Ontwikkelingen met betrekking tot de zorgorganisatie:

- De geestelijke verzorging moet mee in het kwaliteitssysteem van verantwoorde goede zorg. Dit betekent dat zij conform andere disciplines verantwoording af zal willen/moeten afleggen over voorgenomen uit te voeren beleid middels een jaarplan en verslag doet over uitgevoerd beleid in een jaarverslag. Er is een toename van registratie en rapportage in het zorgleefplan.
- De geestelijke verzorging wordt gaandeweg meer adviseur en trainer in de deskundigheidsbevordering van medewerkers en vrijwilligers als het gaat om zingeving en spiritualiteit.
- De geestelijke verzorging initieert en onderhoudt het ethische gesprek, waaronder het Moreel Beraad in de zorginstelling.
- De geestelijk verzorging heeft een solopositie, maar maakt tegelijk deel uit van het multidisciplinair overleg. Er is een ontwikkeling te zien van minder interdisciplinair werken naar meer multidisciplinair werken.

- *Welk beeld hebben bewoners bij geestelijke verzorging?*

Het antwoord op deze deelvraag vind ik in het praktijkonderzoek (hoofdstuk 4).

Het beeld van de geestelijke verzorging is sterk verbonden met het christelijk geloof. Het beeld wordt door alle respondenten en informanten geassocieerd met kerk, kerkdienst en dominee. De beleving van het christelijk geloof wordt dikwijls genoemd. Het merendeel van de respondenten ondervindt er steun en vreugde door.

Geestelijke verzorging roept ook het beeld op van zingeving in de zin van vriendschap, contact met elkaar, steun ontvangen, bezoeken brengen, gesprekken voeren en levensvragen bespreken. In dit aspect van de geestelijke verzorging kunnen de zorgmedewerkers ook een rol spelen.

Geestelijke verzorging wordt gerelateerd aan de ouderdom met afnemende gezondheid en mobiliteit en de laatste levensfase. Het is opvallend dat de bewoners benoemen dat de geestelijke verzorging een taak kan hebben richting de familie rondom het sterven van de bewoner. Een aantal respondenten noemt concrete steun in de vorm van belangstelling tonen, hulp bij de rouwverwerking en te zorgen dat de bewoner herdacht wordt.

Het beeld van de geestelijke verzorging is gekoppeld aan de persoon. De pastorale medewerker en de geestelijk verzorger vertegenwoordigen de geestelijke verzorging. De andere vrijwilligers van de geestelijke verzorging zijn niet in beeld. Bezoekwerk met persoonlijke gesprekken is belangrijk, evenals iets ter sprake brengen (het initiëren) in een langdurige vertrouwensband uiteraard met geheimhouding. De geestelijk verzorger moet zichzelf laten kennen. Geestelijke verzorging sluit niemand uit, maar laat iedereen meedoen. Het lijkt alsof het groepswerk van ondergeschikt belang is.

Bovenstaande wordt vertroebeld door het beeld dat geestelijke verzorging alleen maar voor de bewoners met een christelijke geloofsovertuiging zou zijn. Regelmatig is er verwarring met andere disciplines. Het beeld van geestelijke verzorging is niet gekoppeld aan spiritualiteit in het algemeen en de laatmoderne tijd.

Er is gevraagd of de respondent zich voor kan stellen dat de geestelijk verzorger ook uitvaartdiensten leidt. Het beeld dat dit oproept is dat de uitvaartdiensten vanzelfsprekend tot het takenpakket behoren. Voor een gedetailleerd overzicht verwijs ik naar paragraaf 4.3.2.1.

- *Wat zijn de ervaringen van bewoners met geestelijke verzorging?*

Het antwoord op deze deelvraag vind ik in eveneens hoofdstuk 4.

De nadruk in de ervaringen met de geestelijke verzorging is gekoppeld aan het christelijk geloof. Vijf van de zes respondenten bezoeken de kerkdiensten en ook de informanten gaven aan dat degene die zij vertegenwoordigden de kerkdienst bezochten. Het gaat om de preek en de beleving. Die beleving wordt op verschillende wijze positief gewaardeerd net als de verscheidenheid in voorgangers. Een kerkdienst doet iets met de mens: “Het raakt het hart”. Ook hier spreekt men van steun in meerdere vormen.

Er is een koppeling met zingeving door deelname aan een bepaalde gesprekskring en de herdenkingsbijeenkomst. Hier worden kenmerken als saamhorigheid, leerzaam, diepgang, leuk en de symboliek van de roos genoemd. Verder waren er geen activiteiten die door tenminste vier respondenten zijn genoemd.

De ervaring met de geestelijk verzorging is gekoppeld aan de persoon van de geestelijk verzorger. Belangrijk is de authenticiteit, de persoonlijke gerichtheid, het bekend zijn en vertrouwen uitstralen. De items dat de geestelijke verzorging ‘er is’, bezoeken aflegt en persoonlijke gesprekken voert, valt ook in de ervaringen op. De informatie via het mededelingenblad vindt men goed.

Er is geen koppeling tussen ervaring met geestelijke verzorging en algemene spiritualiteit, de

laatmoderne tijd en de vierde levensfase.

De gemiddelde score van de geestelijke verzorging op basis van vijf respondenten is 8,5.

Voor een gedetailleerd overzicht verwijs ik naar paragraaf 4.3.2.2.

- *Wat zou het betekenen voor de bewoners als geestelijke verzorging ontbreekt?*

Het antwoord op deze deelvraag vind ik in paragraaf 4.3.2.3.

Ontbreken van geestelijke verzorging kan betekenen dat de bewoner of diens familie zelf geestelijke verzorging moet regelen. Niet elke bewoner zal de behoefte aan geestelijke verzorging onder woorden brengen, waardoor het gemis gevoeld kan worden zonder dat de naasten of de zorgverleners het weten. Er is dan geen herkenning van levens- en geloofsvragen. Het ontbreken kan als gemis worden gevoeld bij concrete zaken als geen psalmen en gezangen meer zingen, geen ‘samen’ meer ervaren, geen kerkdiensten meer bijwonen en bij ziekte geen gesprekken ervaren van steun. Als geestelijke verzorging er niet zou zijn, is dat een verarming en een gemis.

5.2 Conclusies

De conclusies volgen uit de antwoorden van de deelvragen. De waarde van geestelijke verzorging wordt benoemd in de betekenis, die uit de conclusies oplichten, zoals facetten van een diamant oplichten als het licht er op valt.

De onderzoeksvraag luidt: Welke waarde heeft de geestelijke verzorging in de ervaringen van de bewoners in zorgcentrum Ravestein te Geldermalsen?

Conclusies

- Er zijn een aantal ontwikkelingen in de zorg en de samenleving te benoemen, waardoor de geestelijke verzorging in de nabije toekomst zal veranderen.
De intramurale capaciteit zal in Ravestein afnemen door het verdwijnen van de klassieke verzorgingshuiszorg. Het aantal extramurale bewoners zal toenemen. De geestelijke verzorging wordt bij deze extramurale bewoners ingezet, maar dit vraagt om een vastgelegde beleidskeuze.
- De wijziging van het wettelijk kader waardoor de verankering van beschikbaarheid van geestelijke verzorging wordt omgezet in een verplichting goede zorg te leveren. Dit is in mijn optiek een versluierde waardevermindering van geestelijke verzorging.

- De bewoner krijgt meer de regie over zijn eigen zorg en wordt de eigenaar van het zorgleefplan. De overheid gaat daarbij uit van de kracht van het individu en zijn omgeving. Dit betekent dat hij zijn eigen behoefte en wens helder moet krijgen. Het blijkt uit de literatuur dat elk mens behoefte heeft aan zingeving. De praktijk leert dat bewoners lang niet altijd weten wat geestelijke verzorging inhoudt. De conclusie is dat de geestelijke verzorging zich proactief kan opstellen door goede informatie te laten zien wat zij kan betekenen. Daarbij kan zij uitgaan van meer willen ondersteunen dan zorgen. Dit sluit aan bij de behoefte van bewoners, die in dit onderzoek op vele wijze hebben laten weten behoefte te hebben aan steun door de geestelijke verzorging. Dit sluit ook aan bij het overheidsbeleid van waardigheid in de zorg.
- De toenemende aandacht voor de zorgrelatie in het algemeen kan de geestelijke verzorging inzetten, zowel individueel als in groepsverband. Dit betekent onder andere toerusting aan medewerkers en vrijwilligers en het bieden van ondersteuning aan mantelzorgers.
- Door de ontkerkelijking en secularisatie is te verwachten dat de geestelijke verzorging zich meer op zingeving en spiritualiteit in het algemeen zal richten en minder uitgesproken christelijk georiënteerd kan zijn. Geestelijke verzorging onderscheidt zich meer en meer van het werk van een predikant door specialist zingeving of geestelijk ondersteuner te worden.
- Bij de bewoners en de informanten vallen beeld van en ervaring met geestelijke verzorging samen. Zij hebben ook hetzelfde beeld van geestelijke verzorging. Beeld en ervaring elkaar bevestigen. Hierdoor wordt het resultaat van dit onderzoek betrouwbaarder.
- De bewoners en de informanten hebben een traditioneel beeld van geestelijke verzorging. Het beeld van geestelijke verzorging vanuit het theoretisch kader en het praktijkgedeelte vallen niet samen. De bewoners en informanten hebben een beeld, dat geassocieerd is met kerk en dominee. De kerkdiensten en de gesprekskring nemen een prominente plaats in. Activiteiten, die gerelateerd zijn aan zingeving in brede zin, zoals 'Koffie met gesprek' en de filmmiddagen, worden weinig genoemd. Er wordt

verondersteld dat het uitgangspunt van de geestelijke verzorging de christelijke levensvisie is. Dit beeld is een beperkt beeld van de geestelijke verzorging ten opzichte van het beeld vanuit de theoretisch kader. Het beeld dat de bewoners en informanten hebben is traditioneel beeld.

- De bewoners en de informanten waarderen de traditionele wijze van geestelijke verzorging. Het uitgangspunt, volgens de beroepsstandaard, is dat de geestelijk verzorger aansluit bij de levens- en geloofsovertuiging van de bewoner en daarin “aandachtig en liefdevol present is bij het begeleiden van de processen van zingeving en spiritualiteit met het oog op het geestelijk welbevinden van de cliënt” (VGVZ, 2002, p.1).

Het merendeel van de bewoners en de informanten hebben een christelijke levensovertuiging. De huidige vorm en inhoud van de geestelijke verzorging in Ravestein komt overeen met de Beroepsstandaard. Uit de analyses van de interviews en de gesprekken komt naast de waardering van de kerkdiensten en de gesprekskring ook naar voren dat de persoonlijke gesprekken belangrijk zijn. Presentie en pastoraat zijn daarin van waarde. Presentie wordt benoemd als het ‘er zijn’ en ‘ook eens door het huis lopen’. Pastoraat omvat steun bieden (onder andere bijstaan en begeleiden). Zie hiervoor paragraaf 3.2.1.

Uit de gesprekken met de informanten blijkt dat kernwoorden in het contact met de geestelijk verzorger vertrouwdsheid, persoonlijk kennen en herkenning in levensbeschouwing zijn. Beide informanten noemen het zichtbaar en flexibel present zijn op de locatie belangrijk.

- De traditionele wijze van geestelijke verzorging past in de missie, visie en ambitie van SZR net als in het huidige overheidsbeleid mits de bewoner er zelf om vraagt. Zie paragraaf 2.1 en 3.4. Uit de literatuur blijkt de het verzoek van de bewoner centraal staat in de huidige wettelijke verankering en in de toekomstige wettelijke verplichting. Uit de interviews en de gesprekken blijkt dat bewoners kunnen vragen om geestelijke verzorging, maar er zijn ook bewoners die zich niet bewust zijn van hun behoefte er aan. Een informant stelt dat mensen hun vraag naar geestelijke verzorging niet altijd zo zullen benoemen. Tegelijkertijd komt in de interviews naar voren dat de respondenten het belangrijk vinden dat de geestelijk verzorger juist gesprekken initieert, dat wil zeggen iets ter sprake brengt.

- De bewoners vinden de vrijplaats in de geestelijke verzorging van waarde.
De vrijplaatsfunctie biedt de bewoner een plaats, waar hij zich vrij kan uiten, een plek waar hij in vertrouwelijkheid zijn verhaal kwijt kan, geheimen eventueel kan prijsgeven. “Dat je alles kunt zeggen, wat er leeft bij jou...dat als je moeilijkheden hebt ...” (fragment 6.51). Deze functie van de geestelijke verzorging biedt perspectief op heling en heelheid van het mens-zijn. Het kan zelfs iets van transcendentie in zich bergen. De vrijplaats is letterlijk en figuurlijk kostbaar. Ze wordt gewaardeerd.
- De bewoner heeft behoefte aan persoonlijke gesprekken.
Er is behoefte aan persoonlijke gesprekken bij ziekte, in de laatste levensfase en bij moeilijkheden. Het is daarbij belangrijk dat de geestelijk verzorger onderwerpen ter sprake durft te brengen. In het theoretisch kader is aangegeven dat begeleiding en hulpverlening (coping) hierbij een wezenlijke taak is. Niet alleen vanuit het pastoraat, maar ook passend in de beroepsstandaard van de VGVZ, zie paragraaf 3.2.1.
- De bewoner heeft de wens dat de geestelijke verzorging de nabestaanden na zijn overlijden ondersteunt. De respondenten geven aan een taak zien voor de geestelijke verzorging aan de nabestaanden rond het overlijden van de dierbare en daarna om ruimte te bieden aan herdenken.
- De bewoners geven aan dat de persoon en de vertrouwensrelatie van geestelijk verzorger er toe doet. De authenticiteit en de persoonlijke gerichtheid zijn belangrijke ervaringen in het contact met de geestelijk verzorger. Het kennen en gekend zijn is waardevol. In de literatuur wordt dit ook beschreven. De geestelijk verzorger moet zijn eigen identiteit met betrekking tot de levens-en geloofsovertuiging laten zien, dat is ook van waarde naast de professionaliteit. Er is behoefte aan wederkerigheid: de geestelijk verzorger moet zich laten kennen in een langdurige vertrouwensrelatie. Die relatie is een zorgrelatie en de carrousel van Joan Tronto is van toepassing. Zie paragraaf 3.1.2.
- De bewoners geven aan behoefte te hebben aan zingeving in de vorm van empowerment. De respondenten hebben 63 keer het woord ‘steun’ gebruikt in de

interviews (tabel 3 in bijlage 5). Steun in allerlei vorm. Bewoners zoeken steun en/of ondervinden deze in de geestelijke verzorging.

Steun is deels te vergelijken met empowerment. Dit is de bekrachtiging en de bevestiging in het mens zijn. Die focus heeft de geestelijke verzorging ook. Ik herken dat in de indeling van de begeleiding bij Banning, zie paragraaf 3.1.2.

Steun gebeurt in relatie van mens tot mens. Het heeft alles te maken met het zoeken en beleven van zingeving in het leven (Banning, 2006, p. 10). Zingeving kan de waarde van geestelijke verzorging blootleggen. Het feit dat bewoners van Ravestein veelvuldig uiten dat ze steun ervaren of verlangen steun te ervaren geeft waarde aan geestelijke verzorging. De bewoners geven ook aan steun (ondersteuning) van God te ervaren of het verlangen er naar te kennen. Ze geven op impliciete wijze uiting aan de behoefte zingeving te ervaren door veelvuldig het woord 'steun' te noemen.

5.3 Vooruitblik

Geestelijke verzorging is volop in ontwikkeling. Dit komt enerzijds door de gedwongen veranderingen in de wetgeving en de uitvoering in de zorg, anderzijds door een veranderende behoefte van de doelgroep. De geestelijke verzorging kan creatief anticiperen en open blijven staan om het oude vertrouwde een plaats te geven. Beide zijn van waarde. Op dit moment waarderen de bewoners in Ravestein een traditionele wijze van geestelijke verzorging. Het kan interessant zijn een vervolgonderzoek te doen over een aantal jaren als de populatie in Ravestein wellicht veranderd zou kunnen zijn.

In de tussentijd is het belangrijk om de bewoners met een christelijke- en een niet-christelijke achtergrond actief tegemoet te komen door activiteiten en mogelijkheden van zingeving.

Geestelijke verzorging heeft ook betekenis voor medewerkers en vrijwilligers. Hun visie komt in dit onderzoek niet aan bod. Zij hebben echter wel de blijvende aandacht nodig van de geestelijk verzorger. Op welke wijze de zorgmedewerkers een aandeel hebben in zingeving en spiritualiteit kan ook leiden tot een interessante onderzoeksvraag.

5.4 Aanbevelingen

Aan het eind van dit onderzoek worden enkele aanbevelingen gedaan op basis van de conclusies. De uitkomsten van dit onderzoek zullen gecommuniceerd en gepresenteerd worden aan de opdrachtgever. Daarbij worden de beperkingen van dit onderzoek ook naar voren gebracht. De uitkomst van dit onderzoek is een bevestiging van het bestaand beleid dat

de geestelijke verzorging uit de algemene middelen wordt betaald en het is een, beperkt en bescheiden weliswaar, onderbouwing om dit beleid voort te zetten.

Ik beveel het volgende aan:

- De huidige positie van de geestelijke verzorging is het waard te worden te bestendigd, zodat ruimte voor de vrijplaatsfunctie, de persoonlijke begeleiding van bewoners, het houden van kerkdiensten en de gesprekskring tot hun recht blijven komen.
- Het is belangrijk dat er een managementbesluit ligt onder de keuze dat extramurale bewoners ook tot de doelgroep van de geestelijke verzorging behoren.
- Hieruit voortvloeiend past een continuering van de financiering uit de algemene middelen. Dan kan de geestelijk verzorger ‘een bekend en vertrouwd gezicht blijven’ in de organisatie, toegankelijk voor iedereen met als eerste doelgroep de intra- en extramurale bewoners.
- In het zorgleefplan kan ruimte aangegeven worden op welke wijze de geestelijke verzorging deel uit maakt van het geheel van de zorgverlening. De unieke positie wordt daardoor zichtbaar.
- Nieuwe bewoners kunnen geïnformeerd en geadviseerd worden over de mogelijkheden van de geestelijke verzorging. De nieuwe bewoners krijgen dan een reëel beeld van de geestelijke verzorging en kunnen deze ondersteuning bewust inzetten in de door hun gevraagde zorg.
- Ik stel voor op basis van de wens van de bewoners te onderzoeken waar de ondersteuning aan nabestaanden uit kan bestaan. Er kan bijvoorbeeld een gesprekskring gevormd worden of de ontwikkeling van een stille ruimte kan ter hand genomen worden.

5.5 Slotwoord

In dit onderzoek is de waarde die bewoners toekennen aan geestelijke verzorging inzichtelijk gemaakt. De essentie is zichtbaar geworden door de interviews en de gesprekken. Het accent ligt op zingeving gekoppeld aan geloof. Deze traditionele opvatting van geestelijke verzorging heeft veel kracht in zich, omdat zij niet alleen vanuit de mens denkt. “In het christendom komt de zingeving ook op de mens toe” (Heitink, 2013, p. 196).

Het licht van het Evangelie schittert als licht op de facetten van een diamant. Het is veelkleurig en elke dag anders. Met een open blik naar de toekomst wil de geestelijke verzorging in Ravestein verbindend en dragend zijn als een diamant in het cement tussen de stenen van het huis. Ik voel me bevoorrecht zo te mogen werken. Geestelijke verzorging heeft vele facetten. Eén facet is onderzocht: de waarde, die bewoners er aan geven. Die waarde is waardevol. Dat laat dit onderzoek zien.

Hoofdstuk 6 Reflecties

In dit hoofdstuk treft u drie reflecties aan. In deze reflecties gaat het om het zoeken naar verbindingen. Het hermeneutisch criterium – het kunnen vertolken – komt expliciet aan bod. Verbinden en vertolken leidt tot verstaan en tot ‘het zich eigen maken’. In dit hoofdstuk wordt dat proces beschreven. Vanuit drie perspectieven, die niet strikt te scheiden zijn, stel ik de reflecties op.

6.1 Reflectie op de werkwijze in het onderzoek

Onderzoek doen heeft iets weg van delven: op zoek gaan naar iets, waarvan je denkt dat het waardevol kan zijn, maar je weet het niet zeker. Je weet ook niet of je wel iets vindt. Het resultaat is verborgen. En waar moet je beginnen? Welke gereedschap is nodig? Hoe houd je het vol? Wanneer is het goed genoeg?

Bij dit onderzoek speelden deze vragen.

Gelukkig is er een handboek. Vooral het boek van Baarda, De Goede en Teunissen (2009) laat een uitstekend onderzoeksschema zien.

Vanaf het begin heb ik moeite gehad om gefocust te werken. Ik kwam telkens interessante zaken tegen over geestelijke verzorging en theologische onderwerpen. Ik verdronk bijna in de hoeveelheid. Later, bij het analyseren van de interviews, gebeurde het nog een keer dat ik door de hoeveelheid de essentie niet meer zag. Het advies van de docent om de onderzoeksvragen letterlijk in het zicht te hebben op mijn bureau heeft effect gehad.

Bovendien was er feedback van twee critical friends.

Onderzoek doen is samenwerken met veel mensen. Niet alleen bij het verzamelen van de data, maar juist ook bij de verwerking ervan. Het is feedback geven en ontvangen en in dialoog durven gaan. Ik heb geleerd goed om te gaan met de feedback.

Het theoretisch kader heeft mij veel meer opgeleverd dan de pagina's in dit verslag. Ik sta daardoor meer gefundeerd in de geestelijke verzorging.

Onderzoek doen is voortdurend afbakenen en keuzes maken. De belangrijkste les, die ik geleerd heb is dat een onderzoeker vanaf de start systematisch en doelgericht moet werken. De fase van het opzetten is net zo belangrijk als de eindfase. Bij een, achteraf gezien, minder goede selectie van de respondenten, moest ik toch verder en bleef ik last houden van de gevolgen. Dat heeft het uiteindelijke resultaat beïnvloed, maar in welke mate zal ik nooit te

weten komen, tenzij het onderzoek opnieuw gedaan wordt onder dezelfde condities. De crux zit in de verhouding van respondenten met en zonder een christelijke levensbeschouwing. Het aantal respondenten en informanten is eigenlijk te gering voor een geldig en betrouwbaar onderzoek, maar het leerproces van onderzoeken en de afronding van de studie spelen ook een rol. Daarom kies ik er voor te spreken over een onderzoek van zeer bescheiden omvang. Door het geringe aantal respondenten en informanten is de generaliseerbaarheid van dit onderzoek niet groot. Maar gezien het feit dat de meeste bewoners in Ravestein een christelijke achtergrond hebben, durf ik de stelling, dat de uitkomst van dit onderzoek een getrouw beeld geeft voor Ravestein, wel te verdedigen.

Het afnemen van de interviews was voor mij, net als het hele onderzoek overigens, een leerproces. Ik ben niet tevreden over de wijze van vragen stellen en de opbrengst is mager. Dat maakt het onderzoek zwakker. Ik heb gemerkt moeite te hebben de rol van onderzoeker vast te houden en die van geestelijk verzorger los te laten. Ook al had ik de rolwisseling gecommuniceerd. De eventuele afhankelijkheid van mijn rol als geestelijk verzorger kan de betrouwbaarheid van de gegevens hebben beïnvloed. De validiteit zou ook verminderd kunnen zijn, doordat de respondenten sociaal wenselijke antwoorden zouden kunnen geven. Ik heb dit niet zo ervaren, maar het was onafhankelijker geweest als ik het onderzoek had laten plaatsvinden buiten mijn eigen werkkring.

Het labelingsproces heb ik uitgebreid beschreven in hoofdstuk vier. Ik vat het hier samen. Door de informatie in de fragmenten kleiner te maken tot labels, vervolgens in een tabel deze door middel van kernlabels samen te voegen, is het gelukt tot een resultaat te komen. Vanaf dat moment werd het spannend te zien welke de uitkomsten er zijn. Deze uitkomsten werden verbonden met de theorie en de context. Het resultaat vloede er uit voort en kon beschreven worden.

Mijn vooronderstelling was dat de bewoners op de een of andere manier steun ervaren in de geestelijke verzorging. Tot mijn verrassing ontdekte Anja als critical friend dat de respondenten tientallen keren het woordje ‘steun’ hadden genoemd in de interviews. Door dieper op de betekenis van steun in te zoomen zag ik ‘een diamantje’ in het onderzoek.

Ik wil nog nader ingaan op betrouwbaarheid en validiteit.

De betrouwbaarheid wordt nagestreefd door in het verslag verantwoording af te leggen van de gemaakte stappen. Dat is gebeurd. In die zin zou dit onderzoek herhaald kunnen worden. De

interviews zijn door drie mensen apart gelabeld en gecodeerd. Ik heb deze stukken bewaard. Dit alles verhoogt de betrouwbaarheid.

De validiteit zou hoger zijn als de transcripten gelezen waren door de respondenten en informanten. Ik heb me dat te laat gerealiseerd. Wel is ten behoeve van de validiteit gediscussieerd met de critical friends en consensus bereikt over de uitkomsten van de data-analyse. Hoofdstuk twee is door de opdrachtgever beoordeeld op feitelijke onjuistheden.

Ik heb geprobeerd zo objectief mogelijk om te gaan met alle subjectiviteit. Er kan vanuit de conclusies en aanbevelingen antwoord gegeven worden op de vraag van de locatiemanager. Met dank aan de bewoners die zich lieten interviewen en de twee mensen met wie ik gesprekken heb gevoerd.

6.2 Reflectie op de HBO-beroepscompetenties van de geestelijk verzorger

Het onderzoek heeft mij geholpen om de positie van geestelijke verzorging goed te leren kennen. Ik kan nu beter inspelen op de ontwikkelingen. Anders gezegd: de beroepsidentiteit is versterkt door de kennis en het gevoel vaste grond onder de voeten te hebben. Eerder verworven competenties zijn geïntegreerd in mijn professionele attitude en daardoor durf ik met enig enthousiasme de transitie van het vak geestelijke verzorging aan te gaan.

In mijn werk geef ik uitvoering aan alle kerntaken van geestelijke verzorging (zie paragraaf 2.2.1), maar door dit onderzoek ben ik mij nog meer bewust geworden dat het ethische gesprek gaande moet blijven in de zorgorganisatie. Daardoor worden de zorgmedewerkers beter toegerust om in te gaan op (verborgen) behoeftes van zingeving en spiritualiteit bij de bewoners en bij henzelf. Zorgen voor de ander begint namelijk met zorgen voor jezelf.

Dat geldt ook voor de geestelijk verzorger. Ik ben het aan de ander en de Ander verplicht om zelf in contact te blijven met mijn inspiratiebronnen. Dat betekent voor mij, staand in de Protestants-christelijke traditie, de Bijbel, het gebed en de gemeenschap met anderen ruimte te geven en te leven vanuit de innerlijke verbondenheid met Jezus Christus.

*O Christus, ons van God gegeven,
Gij tot in alle eeuwigheid
de weg, de waarheid en het leven,
Gij zijt de zin van alle tijd.*

*Vervul van dit geheimenis
Uw mens die in de wereld is.*

*U kennen, uit en tot U leven,
Verborgene die bij ons zijt,
zolang ons 't aanzijn is gegeven,
de aarde en de aardse tijd, -
o Christus, die voor ons begin
en einde zijt, der wereld zin!*

Vrij naar gezang 75 Ad den Besten
Liedboek der kerken 1973

Eén van de verantwoordelijkheden van die zelfzorg is het ontwikkelen en onderhouden van de beroepscompetenties. Er zijn vier hoofdcompetenties, die alle vier onderverdeeld kunnen worden in competenties met indicatoren. Tijdens de studie is voluit gewerkt aan deze competenties en de resultaten zijn gedocumenteerd in mijn portfolio. Ik voldoe aan de HBO - competenties, maar een mens blijft een leven lang leren.

Ik wil kort in gaan op de hoofdcompetenties. Een competentie bestaat uit de trits attitude, vaardigheden en kennis.

Agogisch - didactische competentie

Onderzoeken doe je op systematische wijze waarbij de omgang met mensen cruciaal is, evenals het opstellen van brieven, leidraden, literatuursamenvattingen en het onderzoeksverslag. Deze competentie komt sterk naar voren in het doen van onderzoek. Ook het presenteren van de onderzoeksresultaten en de communicatie met de opdrachtgever vallen hieronder.

Ik heb ingezien dat het noodzakelijk is vanaf de start direct systematisch te werken vanuit een gefocuste houding. Daarbij moet ik nog beter leren mijn brede aanpak van zaken in te perken. Ik heb een archaïsche stijl van schrijven, maar nadat ik er even afstand van heb genomen, probeer ik het geschrevene in een actieve stijl te zetten.

Alhoewel ik beslist geen digibeet ben, heb ik toch geconstateerd dat mijn computervaardigheden verbeterd kunnen worden. De literatuurlijst bevat weinig artikelen van digitale oorsprong, maar ik heb wel websites geraadpleegd.

Pastorale competentie

Diaconessen zijn in de negentiende eeuw de eerste geestelijke verzorgers geweest door hun geïntegreerde wijze van werken in de ziekenverpleging. Het ging hen om een authentieke uitstraling in de geestelijke verzorging, dat bestond uit kerygmatisch pastoraat (Goudszwaard, 2009, pp. 33 -36).

In mijn tijd als diacones (1980 – 2000) was de verkondiging nog steeds belangrijk, maar er was ook ruimte voor helen, bijstaan, begeleiden en verzoenen, zie paragraaf 3.1.2.

In de studie Theologie en Levensbeschouwing heb ik ervaren dat geestelijke verzorging een breed karakter heeft, waar pastoraat een onderdeel van is. Ik ben erg gelukkig met die breedte. Het maakt dat ik veelzijdig inzetbaar kan zijn.

Uit de data-analyse van dit onderzoek blijkt dat ik in Ravestein veel mensen met een christelijke levensovertuiging ontmoette. Dat is op de andere locatie anders. Geestelijke verzorging wordt dan meer ingevuld door begeleiding op het gebied van zingeving en spiritualiteit. De indeling van Banning op basis van Roy Baumeister is dan treffend, waaronder de bekrachtiging, zie paragraaf 3.2.2. Elk mens wil graag bevestigd en erkend worden in zijn bestaan. Uitgangspunt is als geestelijk verzorger aan te sluiten bij de levensbeschouwing van de ander.

In het onderzoek is naar voren gekomen dat bewoners het een taak van de geestelijk verzorger vinden dat hij gesprekken initieert oftewel bepaalde zaken ter sprake brengt. Het te berde brengen waar moeilijk over gesproken wordt: de existentiële vragen. Vaak zijn dat gevoelens en gedachten rond het levenseinde. Het is dan een verademing als iemand als de geestelijk verzorger woorden kan vinden voor dat wat angstig maakt of verlangen wekt. Elke keer is dit kostbaar en soms ‘het betreden van heilige grond’. Deze “professionele begeleiding bij existentiële vragen” is geestelijke verzorging (Ganzevoort, 2009, p. 26).

Missionaire competentie

Deze competentie kan ik inzetten in mijn contacten met bewoners en medewerkers met andere levensbeschouwelijke achtergronden. Vanuit respect en openheid wil ik er voor die ander zijn. In het onderzoek kwam dat aan de orde in het contact met de tweede respondent. In mijn dagelijks werk ontmoet ik mensen met een plurale en pluriforme achtergrond. Hier ligt een terrein waarin ik kan ‘oefenen’ de ander nabij te zijn.

De liturgische competentie is in dit onderzoek niet aan bod gekomen, al werd in de dataverzameling vaak de kerkdienst genoemd als bron van steun, geloofsbeleving en tot rust komen. Het liturgische element is in de geestelijke verzorging van fundamenteel belang voor “het oplichten van de ziel” (H. de Groot, 2015). In elke leeftijdsfase is vieren en gedenken belangrijk, maar in het bijzonder waardevol in de fase van de ouderdom. Het is een voorrecht om als pastor voorganger te mogen zijn.

6.3 Theologische reflectie op het hermeneutisch criterium

In de vorige paragraaf wordt al het nodige over de theologische leeropbrengst beschreven onder de pastorale competentie. Nu ga ik op het hermeneutische aspect in. Hermeneutiek komt tot uiting als ik als geestelijk verzorger aansluit bij de levensbeschouwing van de ander en tegelijk mijn eigen levensbeschouwing, inclusief geloofsovertuiging, laat bestaan. Daarbij moet ik in staat zijn deze twee levensbeschouwingen te verbinden.

Hermeneutiek is de kunst van het vertolken. De geloofstaal toegankelijk maken in de betekenis van het dagelijks leven en kunnen verbinden met zingeving of spiritualiteit. In het onderzoek zeggen de bewoners in eigen woorden dat ze geestelijke verzorging ervaren als zingeving verbonden met geloof. Ze benoemen dit vanuit ‘het geleefde geloof’, een term van Ganzevoort. Schleiermacher is echter de vader van de hermeneutiek en heeft als eerste de menselijke interpretatie van teksten ruimte gegeven waardoor ervaring centraler is komen te staan (De Ruijter, 2005, pp. 23 – 25).

In relatie met andere disciplines in de zorgorganisatie komt het hermeneutische ook naar voren. Het is belangrijk te realiseren dat de geestelijk verzorger werkt vanuit een geesteswetenschappelijke basis en gericht is op het verstaan en de betekenis. Andere disciplines werken veelal vanuit een natuurwetenschappelijke basis en zijn gericht op het verklaren en het zoeken naar oorzaken. Dit zijn twee verschillende paradigma’s. Daarnaast is de geestelijke verzorging “uiteindelijk gericht op datgene wat het denken principieel overstijgt” (Leget, 2011, pp.32-33).

De vraag naar de waarde van geestelijke verzorging gaat over de (professionele) inzet van theologie. Het houdt ten diepste de vraag naar hermeneutiek in: het kunnen maken van de vertaalslag. De opkomst en de verdieping van de begrippen zingeving en spiritualiteit zijn hier uitingen van. Daarin spelen de verschillende verstaanshorizonten van Gadamer en de betekenisreserve in de tekst van Ricoeur een rol van betekenis. Zonder het aanvaarden dat er meerdere waarheden bestaan kan zingeving en spiritualiteit niet bestaan.

Ik kom nog even terug op “gesprekken initiëren en bespreekbaar maken” (zie paragraaf 6.2). Het bespreekbaar maken van het onbesprokene en ondersteuning bieden in de terminale fase zijn onderdelen van de begeleiding (Huizing, 2009, pp.371-372). De begeleiding kan ook bestaan in presentie, zoals Andries Baart in zijn methode uiteenzet. Presentie is hard werken door de afstemming op de ander en trouw te blijven in de relatie bewoner - geestelijk verzorger (Leget, 2011, p.33-34). Ik heb dit in de praktijk van mijn werk meermalen ervaren. De vraag komt dan op of ik het kan uithouden bij die ander. Heb ik de rust voor de stilte en stem ik genoeg af op de ander?

De beleving van zingeving staat niet op zichzelf, maar gebeurt in relatie met iemand of iets (Tromp, 2011, p.36). “Het is een proces dat binnen het individu plaatsvindt, maar dat niet los gezien wordt van de wereld waarin het leeft” (Rögels, 2011, p. 274). Een mens leeft in relatie met de ander, zichzelf en de natuur. De filosoof Levinas en de theoloog Berkhof beschreven alle twee de mens als mens-in-relatie. “De mens is een antwoordelijk wezen” is een kenmerkende uitspraak van Berkhof, waar ik mij in herken (Berkhof, 2007, p.182). Er is sprake van ontmoeting. De mens komt in de relatie tot God en tot de medemens tot zichzelf.

Tot slot wil ik aan de hand van twee Bijbelgedeelten toelichten hoe mijn (pastorale) houding veranderd (ontwikkeld) is tijdens de studie jaren. Exegetisch gezien ben ik zeker niet volledig, maar ik geef mijn eigen interpretatie weer.

Vanuit het kerygmatische en ondersteunende pastoraat was Handelingen 8 : 26 – 40 een leidraad voor mij. Het is de geschiedenis van Philippus, die de kamerling ontmoet. Philippus laat zich leiden door de Heilige Geest. Hij komt de kamerling tegen, die in zijn wagen uit het boek Jesaja aan het lezen is. Philippus vraagt dan: “Verstaat gij wat gij leest?”. Philippus begint waar de ander is. Hij stapt letterlijk bij de kamerling in de wagen en gaat naast hem zitten. Hij legt het Woord uit op het moment dat de kamerling er voor open staat. En hij stapt op een gegeven moment weer uit de wagen. En de kamerling vervolgt zijn weg met blijdschap.

Beginnen waar de ander is, naast de ander zitten, in gaan op de vraag van de ander zijn hier de thema's. Als pastor heb ik deze wijze van doen niet losgelaten, maar er is een andere leidraad bijgekomen. Zo sta ik in de geestelijke verzorging.

Het gaat om Handelingen 24: 13 – 35. Het is de geschiedenis van de Emmaüsgangers. Twee mensen lopen samen van Jeruzalem naar Emmaüs en praten met elkaar. Hun gesprek laat iets

zien van hun gemoedsgesteldheid. Er is ruimte voor twijfel en vragen. Dan komt Jezus er als derde bij. Het is na de Opstanding. Het gesprek gaat verder over de dingen die gebeurd zijn en als het tijd is om te rusten doen ze dat. Ze eten met elkaar en op het moment dat Jezus het brood breekt, wordt Hij herkend. Door de herkenning komt er een wending in de gemoedsgesteldheid. De twee mannen ‘zien’ anders, ze verstaan anders. Jezus is de grote Hermeneut.

Ik mag een eindje met de ander oplopen en de ander loopt met mij mee. In die zin is er wederkerigheid en gelijkwaardigheid in de zorgrelatie. Levinas spreekt daar over net als Tronto in haar zorgethiek.

Levinas noemt wat er gebeurt in de relatie de morele waarde, die kwetsbaar is. (Duyndam & Poorthuis, 2005, p.13). Die kwetsbaarheid hoeft niet geschuwd te worden, in de aanvaarding ervan ligt kracht. En als er een Derde in het gesprek komt, dan is dat een dimensie meer.

.

Literatuur

- Baarda, D.B., Goede, De, M.P.M. & Teunissen, J., (2009), *Basisboek Kwalitatief Onderzoek, Handleiding voor het opzetten en uitvoeren van kwalitatief onderzoek*, (2^e druk, 1^e druk onbekend), Groningen
- Banning, H. (2006), *Zinvol hulpverlening en begeleiden*, (1^e druk), Soest
- Berkhof, H., (2007), *Christelijk geloof*, (9^e druk, 1^e druk 1973), Kampen
- Dekker, G., & Stoffels, H.C., (2005), *Godsdienst en samenleving, Een introductie in de godsdienstsociologie*, (6^e druk, 1^e druk 2001), Kampen
- Dijn, De, H., (2014), *Vloeibare waarden. Politiek, zorg en onderwijs in de laatmoderne tijd*, (1^e druk) Kalmthout (België)
- Donk, Van der, C. & Lanen, Van, B., (2012), *Praktijkonderzoek in zorg en welzijn*, (2^e druk, 1^e druk 2011), Bussum
- Drie, Van, A., & Lam, M., (2014), *Jaarplan 2015 Geestelijke Verzorging Vrijthof*, SZR
- Duyndam, J., & Poorthuis, M., (2005), *Levinas, kopstukken FILOSOFIE*, (2^e druk, 1^e druk 2003), Amersfoort
- Es, Van, F.A., (2001), *Stichting Zorgcentra Rivierenland, Notitie Managementnotitie Geestelijke Verzorging S.Z.R.*
- Ganzevoort, R., & Visser, J., (2007) *Zorg voor het verhaal, achtergrond, methode en inhoud en pastorale begeleiding*, (2e druk) Zoetermeer
- Gärtner, S., (2014), Vive la différence? Geestelijke verzorging in een multicultureel zorgstelsel. TGV Tijdschrift Geestelijke Verzorging, jaargang 17, nummer 73, pp. 40-48
- Gastel, L. van, Iersel, A.H.M. van (2007), *Vier besturingsmodellen voor de geestelijke verzorging in de zorg, Een onderzoek naar de invloed van omgevingsfactoren op de organisatiemogelijkheden van de geestelijke verzorging in het nieuwe zorgstelsel en de daarmee samenhangende beleidskeuzes*, (1^e druk), Budel
- Goudszwaard, N. B., (2009), Geestelijke verzorging in het verleden, In J. Doolaard (red.), *Nieuw Handboek Geestelijke Verzorging* (pp. 23-59), Kampen
- Groot, De, H. (2015, Mei 20). Mijn taak: de ziel laten oplichten. *Trouw*, p. 10
- Heitink, G., (2005), *Pastorale zorg, theologie – differentiatie – praktijk*, (3^e druk, 1^e druk 1998), Kampen

- Heitink, G., (2009), Geestelijk verzorger: een ambt en een ambacht, In J. Doolaard (red.), *Nieuw Handboek Geestelijke Verzorging* (pp. 161 – 169), Kampen
- Heitink, G., (2013), *Golfslag van de tijd*, (43 druk, 1^e druk 2011), Utrecht
- Huizing, W., (2009), Geestelijke verzorging en kwaliteitsbeleid, In J. Doolaard (red.), *Nieuw Handboek Geestelijke Verzorging* (pp. 488 – 505), Kampen
- Huizing, W., (2009), Verpleeg- en verzorgingshuizen, In J. Doolaard (red.), *Nieuw Handboek Geestelijke Verzorging* (pp. 371 – 372), Kampen
- Jong, De, S. & Verhaag, A., (2012), Notitie Scholingstraject 'Ja voor welzijn', Tiel.
- Kieneker, J., (2015). Nederland verandert, de geestelijke verzorging verandert mee? Mogelijkheden voor geestelijke verzorging in de eerste lijn. TGV Tijdschrift Geestelijke Verzorging, jaargang 18, nummer 77, pp. 39 – 42
- Koenen, M. J., & Endepols, J., (1969), *Verklarend handwoordenboek der Nederlandse Taal*, (26^e druk, 1^e druk 1897), Groningen
- Körver, S., (Red.), (2014), *In het oog in het hart, Geestelijke verzorging 2.1*, (1^e druk), Nijmegen
- Kunneman, H., (2012), *Vorbij het dikke-ik, Bouwstenen voor een kritisch humanisme Deel 1*, (4^e druk, 1^e druk 2005), Amsterdam
- Lange, De, F., (2010), *Waardigheid, Voor wie oud wil worden*, (1^e druk), Amsterdam
- Leer, Van der, N., (2014). Geestelijk verzorger en specialist zingeving. Een nieuwe naam, een nieuwe functie? TGV Tijdschrift Geestelijke Verzorging, jaargang 17, nummer 73, pp. 21– 23
- Leget, C., (2011) De rol van de pastor in multidisciplinaire spirituele zorg, In D. Lootens (red.), *Ontsluitende zorg, De toekomst van het pastorale beroep* (pp. 30-41), Antwerpen
- Mulder, A., & Snoek, H., (2012), *Werken met diepgang, Levensbeschouwelijke communicatie in de praktijk van onderwijs, zorg en kerk*, (1^e druk), Zoetermeer
- Mulders, P., (2009), Beelden bij ouder worden, In J. Doolaard (red.), *Nieuw Handboek Geestelijke Verzorging* (pp. 373 – 382), Kampen
- Nistelrooij, I. van (2008), *Basisboek zorgethiek, Over menslievende zorg, moreel beraad en de motivatie van verpleegkundigen*, Heeswijk
- Rebel, J.J., (2009), De geestelijke verzorging in de veranderende zorg, In J. Doolaard (red.), *Nieuw Handboek Geestelijke Verzorging* (pp.101-105), Kampen

- Rebel, J.J., (2009), Geestelijke verzorging en wetgeving, In J. Doolaad (red.), *Nieuw Handboek Geestelijke Verzorging* (pp.105-109), Kampen
- Rögels, N., (2011), *Levensloopsychologie, Jongvolwassenen, volwassenen en oudere volwassenen*, (4^e herziene druk, 1^e druk 2004), Den Haag
- Ruijter, De, K., (2005), *Meewerken met God, ontwerp van een gereformeerde praktische theologie*, (1^e druk), Kampen
- Smits, Marcia, (2015), *Masterclass Zorgethiek als politieke ethiek en als perspectief op goede zorg*, 18 mei 2015, PowerPoint presentatie
- Stemers-vanWinkoop, M., (2003), *Geloven in Zorg, Omgaan met geloof, levensbeschouwing en spiritualiteit in de gezondheidszorg*, (1^e druk, 3^e oplage), Baarn
- Snelder, W.F.M., (2009), Beknopte geschiedenis van de Vereniging van Geestelijke Verzorger in zorginstellingen tot 2000, In J. Doolaad (red.), *Nieuw Handboek Geestelijke Verzorging* (pp.84-100), Kampen
- Tromp, T., (2011) *Het verleden als uitdaging*, (1^e druk) Zoetermeer
- Veltkamp, H.J., (2009), Domein, identiteit en passie van de geestelijke verzorging, In J. Doolaad (red.), *Nieuw Handboek Geestelijke Verzorging* (pp.84-100), Kampen
- Vereniging voor Geestelijk Verzorger in Zorginstellingen (VGVZ), (2002) Beroepsstandaard voor de geestelijk verzorger in zorginstellingen, Utrecht
- Vooren, Van, I., (2010, februari 12). Behoefte aan zingeving [Web log post] Geraadpleegd <http://www.ilsevooren.nl/behoeft-aan-zingeving>
- Stichting Zorgcentra Rivierenland, *Thuis in Rivierenland, Beleidsplan 2014-2018*, M&P Communicatie bv, Ophemert

Bijlagen

Bijlage 1 Missie, visie en ambitie SZR

SZR - Thuis in Rivierenland – staat voor:

Missie

“Onze missie doel is kwaliteit toevoegen aan het leven van kwetsbare ouderen en mensen met een complexe zorgvraag. Dit bereiken we door zorg, behandeling, revalidatie en dienstverlening te bieden van een constante en hoge kwaliteit. Cliënten, familie en verwijzers kiezen voor ons omdat wij dit totale aanbod goed regelen in een prettige sfeer. Zij ervaren onze organisatie als gastvrij, betrokken en deskundig. Dat zij op SZR kunnen rekenen is voor hen al een hele zorg minder.

Onze kernwaarden zijn: gastvrij, betrokken en deskundig”.

Visie

“Onze visie op zorgverlening kenmerkt zich door:

- Aandacht voor de cliënt;
- Eigen regie voorop;
- Ondersteuning en hulp waar nodig;
- Familie en vrienden (mantelzorgers) doen ertoe;
- Het beleven van gastvrije, betrokken en deskundige zorg”.

Ambitie

“SZR streeft ernaar dat mensen uit de regio bij onze kernactiviteiten direct aan SZR denken met als associaties *gastvrij, betrokken en deskundig*”.

Bron: Beleidsplan SZR 2014 – 2018

Bijlage 2 Uitnodiging met toestemmingsformulier respondent

Geldermalsen, april 2013,

Geachte mevrouw, meneer,

In het kader van mijn onderzoek naar de waarde van geestelijke verzorging in zorgcentrum Ravestein, wil ik u vragen of u uw medewerking zou willen verlenen

Dit onderzoek vindt plaats binnen mijn studie theologie aan de Christelijke Hogeschool Windesheim. De locatiemanager, de heer W. van Sijll, heeft toestemming gegeven om dit onderzoek op te zetten en uit te voeren

Ik wil u vragen of u mee zou willen werken door een interview te geven. Dit interview zal door mij worden afgenomen.

Het interview zal worden opgenomen op een geluidsdrager, maar bij het uitwerken wordt het geanonimiseerd. Uiteraard wordt zorgvuldig omgegaan met de verkregen informatie.

Als u wilt, kan ik u te zijner tijd een verslag doen toekomen van dit onderzoek

Graag hoor ik van u of ik u mag interviewen!

Wilt u zo vriendelijk zijn bijgesloten strookje in te vullen?

Met vriendelijke groeten,

Pietie Kuper

Antwoordstrook

*Onderzoek 'De waarde van de geestelijke verzorging
in het zorgcentrum Ravestein te Geldermalsen'*

Naam:.....

*wil wel / niet meewerken aan het onderzoek 'De waarde van geestelijke
verzorging in zorgcentrum Ravestein te Geldermalsen'.*

Ik geef toestemming dat het interview opgenomen wordt.

Geldermalsen,

Handtekening:

Bijlage 3 Overzicht achtergrond respondenten en informanten

Tabel 1: Overzicht achtergrond respondenten interviews

Gegevens	Interview 1	Interview 2	Interview 3	Interview 4	Interview 5	Interview 6
Geslacht	V	V	V	M	V	V
Afdeling	Aanleun-woning	Verzorgings-huis	Verzorgings-huis	Verpleeghuis somatiek	Verzorgingshuis	Aanleun-woning
Levens-overtuiging/ geloofs-overtuiging	Protestants	Humanistisch/ Geen	Rooms-katholiek	Protestants	Reformatorisch	Protestants
Duur verblijf	> 3 jaar	> 2 jaar	> 9 jaar	> 2 jaar	> 3 jaar	> 10 jaar
Datum interview	3 april '13	12 april '13	13 april '13	15 april '13	18 mei '13	19 april '13
Waardering geestelijke verzorging in een cijfer	8	-----	10	9,5	7	8

Tabel 2: Overzicht achtergrond informanten

Gegevens	Gesprek 1	Gesprek 2
Geslacht	V	V
Afdeling	Verpleegafdeling Somatiek	Verpleegafdeling Psychogeriatric
Relatie	Dochter	Mantelzorger
Levensovertuiging/geloofsovertuiging	Evangelisch	Protestants
Duur verblijf bewoner	Ongeveer 7 maanden	Meer dan 3 jaar
Datum gesprek	22 maart 2013	23 april 2013

Bijlage 4 Interviewleidraad

Doel interviews: informatie verzamelen voor onderzoek naar de waarde van geestelijke verzorging in de ervaringen van bewoners in Ravestein.

Techniek: geluidsopname.

Onderzoeksvraag:

Welke waarde heeft de geestelijke verzorging in de ervaringen van bewoners in zorgcentrum Ravestein te Geldermalsen?

Deelvragen:

- *Welk beeld hebben bewoners bij geestelijke verzorging?*
- *Wat zijn de ervaringen van bewoners met de geestelijke verzorging?*
- *Wat zou het betekenen voor de bewoner als er geen geestelijke verzorging zou zijn?*

Topics:

- Beeld van geestelijke verzorging
- Ervaringen met geestelijke verzorging
- Ontbreken van geestelijke verzorging

Inleiding

- Bedanken, brief ontvangen, antwoordstrook terug
- Toelichten onderzoek, interview vertrouwelijk en geanonimiseerd
- Gespreksduur en audio-opname
- Niet storen op de deur
- Zijn er nog vragen?

Beeld van de geestelijke verzorging

- Kunt u mij vertellen wat geestelijke verzorging is?
- Hoe hebt u erover gehoord of waar hebt u erover gelezen?
- Weet u hoe u de geestelijk verzorger moet bereiken?
- Kan geestelijke verzorging ook gegeven worden door een zorgmedewerker of een vrijwilliger? Waarom wel, waarom niet?
- Als u aan de geestelijke verzorging denkt, waar zou u het dan mee kunnen vergelijken?
- Wanneer zou u een beroep doen op de geestelijke verzorging?
- Als de geestelijke verzorger in de toekomst ook uitvaarten zal gaan leiden, hoe kijkt u daar tegenaan?

- Welk cijfer zou u de geestelijke verzorging geven en waarom?

Ervaringen met geestelijke verzorging

- Welke ervaring hebt u met de geestelijke verzorging? Waar doet u aan mee?
- Wat is uw ervaring bij deelname aan een activiteit of kerkdienst? Denkt u er later nog weleens aan?
- Kunt u iets vertellen hoe u de kerkdienst of...beleeft? Hoe voelt u zich na afloop?
- Vertelt u weleens over uw ervaringen aan uw kinderen, familieleden, bewoners?
- Kunt u iets symbolisch bedenken om te laten zien wat geestelijke verzorging voor u inhoudt?
- Is het weleens voorgekomen dat u ergens naar toe was gegaan en dat u het 'maar niets vond.' Waar kwam dat dan door?
- Wat zijn uw verwachtingen van de geestelijke verzorger en anderen, die in de geestelijke verzorging werkzaam zijn?
- Welk cijfer zou u de ervaringen willen geven en waarom?

Ontbreken van geestelijke verzorging

- Kunt u zich voorstellen dat er geen geestelijke verzorging in Ravestein zou zijn?
- Wat zou u daarvan vinden?
- Maakt het verschil of er een geestelijk verzorger aan dit zorgcentrum verbonden is of dat de geestelijk verzorger vanuit de hoofdlocatie komt, zoals de maatschappelijk werker, de psycholoog, de arts?
- Mist u iets of iemand in de geestelijke verzorging?
- Wanneer zou u de geestelijk verzorger het meest missen?
- Wat zou u precies missen?
- Kan iemand anders de plaats van een geestelijk verzorger innemen?

Slot

- Zijn er nog dingen, die niet aan de orde gekomen zijn en die u nog wel zou willen vertellen?
- Mist u nog iets?
- Hoe hebt u het interview ervaren?
- Noteren of men het onderzoeksverslag wil ontvangen.
- Bedanken voor deelname en de tijd.

Bijlage 5 Voorbeeld codering fragmenten deel van een interview (geanonimiseerd)

Regelcodering	Fragment	Label	Topic	Opmerking
6M11	6.1 Ja, geestelijke verzorging is dat je, dat je toch, dat je met het geloof bezig bent....toch?. Ja.....eh.....het geloof is voor mij belangrijk.	Geloof in relatie tot gv Geloof is belangrijk	Beeld van gv	
6M12	6.2 Ja, de vorige geestelijke verzorger, daar ben ik een paar keer naar de kerk geweest, maar in het begin, toen ik hier woonde, kwam ik haast niet xxxxxxxxx. Mevrouw X. heeft me meegesleept.	Kerkdiensten bezoeken Meegenomen door iemand anders naar kerkdiensten	Ervaring met gv Ervaring met gv	
6M15	6.3 ja, ik ben haar naam vergeten.....	Gv wordt gekoppeld aan een naam	Beeld van gv	Antwoord op de vraag of mevrouw weleens over gv gehoord heeft
6M18	6.4 Hier in huis? Nee. Wel, toen mijn man ziek was, was er een ouderenpastor...	Gv wordt verwisseld met ouderenpastor kerk	Beeld van gv	
6M20	6.5 xxxxxxxxx en ik denk xxxxxxxxx ook...	Mevrouw kan namen noemen van degenen, die gv geven	Beeld van gv Ervaring met gv	
6M22-23	6.6Ik denk dat er wel zijn, die dat kunnen, maar ik weet het niet, je weet niet wat voor achtergrond, dat ze hebben.... Ja, ik denk wel als de zusters vriendelijk zijn en aandacht hebben voor de mensen, dat doet al veel.....	Verzorgenden kunnen gv geven, hangt van hun achtergrond af. Vriendelijkheid en aandacht geven Geraakt worden in de gv	Beeld gv	
6M25	6.7kringen...maar ik denk dat de geestelijk verzorger ook bij de mensen op bezoek gaat in Ravestein...en dan toch praat met de mensen en een stukje leest uit de Bijbel.....	Gv is kringenwerk, bezoeken van bewoners en met mensen in gesprek gaan en uit de Bijbel lezen	Beeld gv	
6M26	6.8Ja, er zijn mensen, die er niet op gesteld zijn. En ik vind het heel erg mooi dat in .., dat toch een neutraal huis is, dat daar een geestelijk verzorger is.	Geen stukje uit de Bijbel lezen kan ook (op aangeven) Een alg .instelling met gv wordt gewaardeerd	Beeld van gv	
6M29	6.9de kerkdienst...ja de kerkdienst....	kerkdienst	Beeld gv	
6M30	6.10Ja, de gesprekskring....mevrouw lacht....Ik kan helemaal	Deelname aan de gesprekskring	Ervaring met gv	

Bijlage 6 Tabel 4 Eindoverzicht labels interviews

Topic	Kern-label	Label	Interview 1 fragment	Interview 2 fragment	Interview 3 fragment	Interview 4 fragment	Interview 5 fragment	Interview 6 fragment
1. Beeld geestelijke verzorging (abstract)	Christelijk geloof	Bijbel/ liederen van vroeger zingen/vertellen	1.1(2)/1.12	2.16-		4.16	5.15/5.26	6.7
		Associatie met kerk en dominee	1.3(2)/1.4/1.21	2.2/2.9 (-) / 2.10 (-) 2.11(2)/ 2.12	3.3/3.4	4.6/4.7/4.13/4.27	5.4/5.5/ 5.30/5.31	6.4(2)/6.9/ 6.14(2)/ 6.17(2)/ 6.32/6.44
		Geloof/dankbaar zijn tegenover God/steun	1.1//1.36	2.14-	3.51/3.52/ 3.61	4.1(2)/4.2/ 4.3/4.4/ 4.5/4.16/ 4.19/ 4.39	5.4/5.5/ 5.16	6.1/6.8/ 6.12/ 6.32
	Zingeving	Vriendschap/contact met elkaar/steun	1.1/1.2(2)/ 1.11/ 1.22(2)/ 1.24(2)/ 1.36/1.46	2.3	3.8	4.18/4.28/ 4.33/4.34	5.3	6.34/6.39/ 6.40/6.51
		De zorg kan ook gv bieden	1.8-			4.17+	5.20	6.6
		Bezoeken / gesprekken/ levensvragen	1.26	2.22	3.4/3.8/ 3.19/3.53/ 3.57	4.3/4.28(2)	5.3/5.4/ 5.14/5.31	6.7/6.39/ 6.44/6.51
	Vierde levensfase	GV: taak aan familie: steun en belangstelling	1.13/1.36		3.44	4.18/4.29		6.26
	De persoon geestelijk verzorger	Initiëren van gesprekken	1.2		3.4	4.3/4.26	5.2/5.23	6.7/6.50
		Gesprekken	1.2		3.4/3.53/ 3.57	4.3/4.26/ 4.28	5.2/5.14/ 5.15/5.23	6.7/6.35/ 6.36/6.50/ 6.51
		Geheimhouding, vertrouwenspersoon/vertrouwen /op dezelfde golflengte zitten	1.16/1.42		3.20(2)/ 3.21/ 3.48(2)/ 3.53/ 3.60(2)	4.31		6.50/ 6.51(2)
		De gv-er kennen/relatie opbouwen	1.44(2)		3.22(2)/ 3.23/3.24	4.26/4.30		6.5/6.15/ 6.35(2)/ 6.36/ 6.49/ 6.51(2)
	GV in brede zin	Voor de mensen er zijn	1.12	2.3/2.15/ 2.20	3.23	4.30		6.12/6.13/ 6.50
		Geen beeld van gv of verwarren met andere disciplines		2.1/2.2/2.3 /2.4/2.18/ 2.19/	3.5/ 3.10(2)/ 3.16		5.1	6.42
		Weten wie er gv geven (visitekaartje)		2.5	3.9	4.25/4.30	5.13	6.3/6.5/ 6.12/6.15/ 6.30
		Beroep doen bij ziekte / beperkingen / overname regie geestelijk leven	1.19(2)/1.20	2.21(2)	3.8/3.44	4.28		6.29/6.31/ 6.36
		GV is altijd christelijk	1.25	2.9/2.11/ 2.14			5.16/5.22	6.32
		Positief beeld van gv	1.44		3.50/3.62	4.30/4.33/ 4.39/4.40		6.6/6.12/ 6.35
	Uitvaart-dienst	Uitvaartdiensten leiden	1.45+		3.41+/ 3.42+	4.29+		6.49++
2.Ervaring met gv concreet)	Kerkdienst	Deelname	1.4/1.7		3.1(2)/3.3/ 3.4/3.45/ 3.54	4.6/4.7	5.6	6.2

		Verscheidenheid voorgangers + samenwerking met kerken	1.4/1.21		3.29/3.30		5.9	6.16+
		Beleving: meezingen/mooie uitleg / preek/steun / gemeenschap (samen met elkaar) / tevreden gevoel na afloop, het hart wordt geraakt / symbolen mooi / is te begrijpen en het is menselijk	1.5/1.7/ 1.27(3)/ 1.28/ 1.29/1.31/ 1.32(2)/1.43		3.3/3.4/ 3.29/ 3.30(2)/ 3.31(2)/ 3.32/3.36/ 3.45(2)/ 3.54(5)/ 3.55	4.8(2)/4.9/ 4/10/4.11/ 4.12(3)/ 4.34/ 4.35(2) / 4.36/ 4.39(2)/ 4.38	5.7(2)/5.8/ 5.9/5.12	6.32b(3)/ 6.33/6.34
	Zingeving	Deelname gesprekskring OZNZ	1.7		3.2/3.5/ 3.12	4.20	5.24-	6.10
		Effect OZNZ: saamhorigheid / leuk/ leerzaam / interessant / diepgang / te lang	1.30		3.12/ 3.13/(2) 3.14	4.20/4.21		6.21-/6.22/ 6.45(2)
		Deelname herdenkingsbijeenkomst	1.9+		3.35+	4.23-		6.26
	De persoon geestelijk verzorger	Authenticiteit	1.17		3.23/3.60	4.33		6.51
		Persoonlijke gerichtheid /bekend zijn met is belangrijk	1.17		3.23/3.23/ 3.42/3.60/ 3.62	4.26/4.33/ 4.38		6.36/6.37/ 6.50/6.51
		Naamsbekendheid		2.5	3.9 +	4.30+		6.3/6.5
		Vertrouwen uitstralen	1.16		3.3/3.20/ 3.21/3.60/ 3.62	4.33		6.51
	GV in brede zin	Aanwezig zijn, er zijn, bezoeken	1.12/1.16/ 1.44/2.22		3.53	4.24/4.33		6.35/6.50
		Zelf ervaring met gv		2.22	3.7 - terwijl het + is/ 3.18	4.24+	5.18-/5.19+	6.38/6.40/ 6.50
		GV positieve ervaringen; geen teleurstelling ervaren	1.34		3.50/3.57	4.33/4.40		6.28/6.34/ 6.48
		Informatie over gv via prikbord, mededelingenblad, huisblad, kerkblad		2.6 +/ 2.17 -	3.6- / 3.25 +/ 3.26+/ 3.27+	4.14+/ 4.15+	5.4+/5.17-	6.11+/ 6.12+/ 6.23+
3. Ontbreken van geestelijke verzorging (fictief)		De bewoner moet het zelf regelen/geen psalmen en gezangen meer zingen/geen gemeenschap, geen samen / geen kerkdiensten / bij ziekte gemis om te kunnen praten / geen steun meer	1.39/1.40 (5x)		3.58	4.41/4.42/ 4.43	5.27(2)/ 5.28/5.29	6.32a

Bijlage 7 Weergave en analyse van de gesprekken met de informanten

Ook met de informanten zijn gesprekken gevoerd, die opgenomen zijn op de voicerecorder (met toestemming).

Weergave gesprek 1

Beeld van geestelijke verzorging

De informant geeft aan dat haar beeld van de geestelijke verzorging is gebaseerd op de verhalen van haar vader. Symbolisch wordt geestelijke verzorging ‘de parel, die mijn vader is gegeven’ genoemd. De geestelijke verzorging is vooral gekoppeld aan (individuele) gesprekken, die verder gaan dan een persoonlijk praatje en dieper dan contacten met andere professionals. Er wordt verondersteld dat geestelijke verzorging vanuit het christelijk geloof gegeven wordt en hier op toegespitst is. Voorwaarden voor een goed contact zijn “het elkaar verstaan” en “een opgewekt en blij evangelie brengen”.

Het is belangrijk dat de geestelijke verzorging zichtbaar aanwezig is en flexibel inzetbaar. Er moet troost en bemoediging van uit gaan.

Er is waardering voor de kerkdiensten. “Daar kun je naar toe zonder je verder bloot te geven”. Tegelijkertijd kan de informant zich voorstellen dat haar vader zich gemakkelijker kon uiten (“klein durven zijn”) tegenover de geestelijk verzorger dan tegenover zijn dochter. “Geestelijke verzorging is hopelijk een plek waar mensen hun moeiten en vragen durven erkennen. In de erkenning ligt ontspanning”..

Ervaring met geestelijke verzorging

De ervaring van de informant zijn de ervaringen van haar vader: deelname aan de kerkdiensten en de gesprekskring en het ontvangen van individuele begeleiding.

De kerkdienst was het middel waardoor haar vader de geestelijke verzorger leerde kennen. De kerkdiensten waren positieve belevingen en deden hem goed. Op basis daarvan werd door hem individuele begeleiding gevraagd aan de geestelijk verzorger.

De gesprekskring werd positief ervaren vanwege de inhoud (boekbespreking) en het contact met andere deelnemers. Dit waren ontmoetingen, waarin gedachten en gevoelens gedeeld werden en ze elkaar bemoedigen.

In de persoonlijke gesprekken vond de bewoner herkenning in levensbeschouwing en geloofsovertuiging. De bewoner vertelde aan zijn familie dat er gesproken, gebeden en voorgelezen werd.

De bewoner keek uit naar de geestelijke verzorging, omdat deze een andere inhoud aan zijn gedachten gaf. Ook kreeg hij daardoor meer gespreksstof met zijn familie. Specifieke ervaringen waren voor hem: de aandacht van de geestelijke verzorging en het zich houden aan de afspraken. De geestelijke verzorging heeft ook een functie naar familieleden toe in het geven van steun en het bieden van het gevoel dat zij er niet alleen voor staan.

De herdenkingsbijeenkomst vindt de informant voor zichzelf niet zo relevant. “Het is te algemeen”, maar deze bijeenkomst geeft wel erkenning aan familieleden dat ze verdriet mogen voelen en gemis kennen.

Ontbreken van geestelijke verzorging

De informant is zich bewust dat de familie zelf een oplossing moet zoeken via de kerk of geloofsgemeenschap, als er geestelijke verzorging zou ontbreken. Ze veronderstelt dat mensen hun behoefte aan geestelijke verzorging niet altijd zo zullen benoemen, waardoor ze ervan verstoken kunnen blijven. De steun aan de partner ontbreekt dan ook. “Zonder geestelijke verzorging is het schrale grond”. De informant heeft dit enkele jaren geleden zelf ervaren toen haar moeder was opgenomen in hetzelfde verpleeghuis. Zij was daarom in staat beide situaties van haar ouders te vergelijken.

Onderscheid geestelijke verzorging en andere professionals in de zorg:

“Geestelijke verzorging is natuurlijk een heel ander hoofdstuk, dat gaat veel dieper. Dat raakt je ziel. Iemand, die gewoon lief voor je is, dat is fijn, maar iemand, die met je wil praten over je diepe roerselen, dat is veel belangrijker. Zo is het voor mij...die echo”

Fragment 45-49

Weergave gesprek 2

Beeld van geestelijke verzorging

Het beeld van de geestelijke verzorging wordt bepaald door de kerkdiensten, het Zingend Geloven (een sfeerviering op de psychogeriatrische afdeling) en het persoonlijke contact met de geestelijk verzorger als met de vrijwilligers. Het gaat om het contact en het gaat om de bewoner te kennen. Vanuit een praatje, waarin de professional en de vrijwilliger zich openstellen voor de bewoner, komt er vertrouwdsheid. “Het gaat om de ‘nu’-momenten, die je

niet vaak over kunt doen”. Herkenning speelt bij de bewoner ook een rol: de ambiance van de kerkdienst doet er toe. Het beeld van de geestelijke verzorging is dat men in de praktijk staat vanuit een dienstbare houding. “Je opent je hart voor de ander en je kijkt om je heen”. In de laatste levensfase heeft de geestelijke verzorging betekenis vanwege het lezen, bidden en zegenen. De geestelijke verzorging kan ook betekenis hebben voor de familie van de bewoner.

Ervaring met geestelijke verzorging

In het gesprek worden de ervaringen met de geestelijke verzorging besproken vanuit het perspectief van de bewoner, zoals de informant deze heeft waargenomen. De informant heeft ervaren dat de bewoner rustig werd van het zingen van bekende liederen. Kerkdiensten en vieringen van Zingend Geloven deden de bewoner goed. De informant koppelt dit ‘goed doen’ aan de gedachte dat de Heilige Geest werkt en bijvoorbeeld troost geeft. De tijdsduur van een samenkomst heeft niet zoveel invloed op het gevoel dat het goed is. Vertrouwdheid en het persoonlijk kennen van de bewoner is belangrijk. Het is bijvoorbeeld bepalend voor (on)rustig gedrag wie er naast de bewoner zit. Locatiegebonden werken kan de vertrouwdheid vergroten.

In de laatste levensfase heeft de geestelijk verzorger betekenis door het bieden van ondersteuning. Het is de ervaring van de informant dat professionals en vrijwilligers samenwerken in de geestelijke verzorging in het geloof dat een mens geleid wordt.

Ontbreken van geestelijke verzorging

Het benoemen van de eigen visie op de geestelijke verzorging houdt in dat de informant indirect laat weten welke betekenis het ontbreken van geestelijke verzorging in kan houden. Ontbreken van geestelijke verzorging betekent voor de bewoner

- dat een constante in het leven weg valt
- dat een ‘wijzen naar Boven’ ontbreekt
- dat er een gemis is aan herkenning van levens-en geloofservaringen

“Als er geen geestelijke verzorging zou zijn, dan zou dat een hele grote verarming zijn. Juist op een psychogeriatrische afdeling. Hun geest is al zo verward. En...als je begint met een gebed...dat herkennen de bewoners, dat is vertrouwd. Dat zijn hun ankers in het leven, maar het is ook voor ons een anker”

Gespreksfragment 118-120

Analyse van de twee gesprekken

In beide gesprekken vallen het beeld en de ervaring samen. Het beeld lijkt de ervaring te zijn en omgekeerd. Het beeld lijkt te worden bepaald door de ervaring en de ervaring wordt benoemd in activiteiten en attitude. In beide gesprekken worden kerkdiensten, groepswerk en individuele gesprekken genoemd net als bidden en (Bijbel)lezen. Kernwoorden in het contact met de geestelijk verzorger zijn vertrouwdheid, persoonlijk kennen en herkenning in levensbeschouwing. Beide informanten noemen het zichtbaar en flexibel present zijn op de locatie belangrijk. In beide gesprekken gaat men er (bijna automatisch) van uit van dat geestelijke verzorging gebaseerd is op het christelijk geloof.

De eerste informant ervaart de geestelijke verzorging als een toegevoegde waarde. Ze had het niet verwacht in een algemene instelling. Ontbreken van geestelijke verzorging is “schrone grond”. De tweede informant spreekt over “een verarming” als er geen geestelijke verzorging zou zijn. Dit zou betekenen dat er minder vertrouwde herkenning, een ‘constante’ en een ‘ankerpunt’, geboden wordt.